

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk

Forening Stavanger

- Esperantomiljøet i Stavanger 1905-1945
- Stavanger-ungdom forsker på byens krigsofre
- Endre Grønnestad
- Klipp fra Stavanger Adresseavis i 1830-årene
- Bokanmeldelse
- Medlemsyttring
- Medlemsliste

NR 2 2013 – ÅRGANG 22

INNHold

Leder	3
<i>Av Harald Sig. Pedersen</i>	
Esperantomiljøet i Stavanger 1905-1945	5
<i>Av Kjell Heggvold Ullestad</i>	
Stavanger-ungdom forsker på byens krigsofre	18
<i>Av Ole Kallelid og Heidi Løge</i>	
Endre Grønnestad	30
<i>Av Gunnar A. Skadberg</i>	
Klipp fra Stavanger Adresseavis i 1830-årene	38
<i>Av Jan Fredrik Berg</i>	
Stavanger – nyoppstått by med langsom vekst	44
<i>Av Hans Eyvind Næss</i>	
Stavanger bys historie – noen tanker	47
<i>Av Knud Helliesen</i>	
Medlemmer i Byhistorisk forening Stavanger 2013	50

KJELL HEGGVOLD ULLESTAD, (f. 1972) Cand. Philol., universitetslektor i norsk for utlendinger ved NTNU. Aktiv i esperantobevegelsen i mange år, bl.a. som leder i Stavanger Esperantoklubb 1994/95.

OLE KALLELID (f.1967). Hovedfag i historie fra Universitetet i Bergen i 1993. Har undervist i historie ved videregående skole og høyskole/universitet og har skrevet flere lokallistoriske artikler og bøker fra Stavanger. Er nå ansatt ved Universitetet i Stavanger.

HEIDI LØGE (f.1970). Hovedfag i historie fra Universitetet i Bergen i 1997. Har i flere år undervist i historie i videregående skole, blant annet ved Stavanger Katedralskole og Sandnes videregående skole. Har også vært aktiv innenfor Den Norske Historiske Forenings (HIFO) skoleseksjon. Arbeider fremdeles i skoleverket.

GUNNAR A. SKADBERG, (f. 1946). Pensjonert lærer og aktiv lokalhistoriker. Har publisert i en rekke fora og mottatt flere priser for sitt engasjement for å formidle lokalhistorie, særlig til barn og unge.

JAN FREDRIK BERG, (f. 1935). Pensjonert offiser og aktiv forfatter i en rekke fora, særlig lokalhistoriske skrifter.

Kjære medlem

Vi som er født og oppvokst i Stavanger, har fra barnsben av blitt fortalt at først kom Domkirken, så kom byen. Før Domkirken ble bygd og bispesetet opprettet i ca. 1125, var Stavanger knapt mer enn en liten husklynge. Byen ble altså bygd rundt Domkirken. De første sju hundre årene var veksten ganske beskjeden, og på begynnelsen av 1800-tallet var befolkningen fremdeles under 4.000. Men så eksploderte veksten, og i 1855 passerte innbyggertallet 16.000.

Domkirken og Bispekapellet er de aller eldste bygningene i byen. I 1899 skrev Alexander Kielland i Stavanger Avis:

«Hvis ikke Domkirken stod midt iblandt oss, kunde vi nesten komme til at glemme, at Stavanger er et ældgammelt Hjem, et kjært og velkjendt Mødested for Søfarende fra umindelige Tider, en glad og trivelig Forretningsby av de tidligst nævnte i landet.

Thi gader og Søhuse ser ikke stort annerledes ud i vor By end for Exempel i Haugesund eller en anden By fra igaar, malede Træhuse – store og smaa. Men gamle Bygninger, stenhuse, hvælvede Porte eller Ruiner findes intet Spor af, intet som binder Stavanger til Fortiden, ingen Historie i Byens Udseende, neppe et gammelt Navn, - intet Minde uden Domkirken.» (Sitat hentet fra Stavanger kommunes kommunedelplan for kulturminner).

Situasjonen er ikke annerledes i dag, det er ikke mye ved Stavanger som minner oss om at vi har med en middelalderby å gjøre. Utenom Domkirken og Bispekapellet.

Stavanger Domkirke er Norges best bevarte og mest autentiske middelalderkatedral. Ja, det hevdes fra enkelte at man trygt kan utvide det geografiske området til å omfatte Nord-Europa.

Nå skriker kirken etter en generaloverhaling. Murpuss skaller av på veggene, det er påvist en rekke fuktskader, vinduskarmene ruster og rusten sprenger klebersteinen, det elektriske anlegget må antakelig skiftes og så

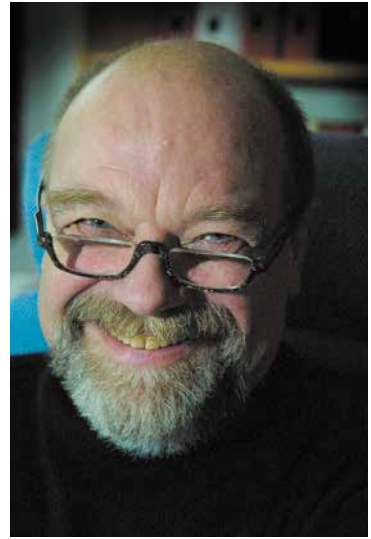

FOTO: ANDERS MINGE

videre. Dersom Domkirken skal skinne til 900-årsjubiléet i 2025, trengs det kolossalt med penger, opp mot kr 200 mill og kanskje vel så det er antydnet.

Og hvor skal de pengene komme fra? I motsetning til Nidarosdomen (som langt fra har samme autensitet som Domkirken) får ikke Stavanger Domkirke fem flate øre over statsbudsjettet. På vårt spørsmål til kirkeverge Svein Inge Thorstvedt om dette virkelig er riktig, svarer han «Ja, det er i hovedsak riktig. På selve statsbudsjettet er Stavanger Domkirke ikke med. Men Riksantikvaren, som er under Miljøverndepartementet, bevilger noen ganger av sine midler til bestemte tiltak. Sist jeg kan huske var i 2004 til brannverntiltak. Vi installerte vanntåke- og inergengass-slokkeanlegg. Det dekket ikke alt på langt nær, men det hjalp jo litt på.»

Og tidligere kommunalråd (og nåværende styremedlem i Byhistorisk Forening Stavanger) Karl-Jan Søyland forteller at da stolene i Domkirken holdt på å falle fra hverandre for ca. 15 år siden, måtte de ut på byen for å samle inn penger til nye.

Nå er det nedsatt en finansieringskomité som skal ut og tigge penger til rehabiliteringen. De har jammen litt av en oppgave foran seg. Men er det virkelig for mye forlangt at vedlikeholdet av et av Norges eldste og mest autentiske byggverk må anses for å være et nasjonalt anliggende? Så slipper kanskje også besøkende å måtte betale for å komme inn og se det vakre bygget. I verdens rikeste land....

Etter 33 år som byarkivar, gikk Bodil Wold Johnsen ved sist månedsskifte over i rekken av spreke pensjonister. Vi vil takke Bodil for at hun i alle år har vært imøtekommenheten selv både når foreningen, våre medlemmer og andre har søkt informasjon om byhistorien. Etter det vi forstår, er ikke Bodils etterfølger utpekt, men vi håper at det utmerkede samarbeidet med byarkivet vil fortsette under den nye lederen.

Stavanger i september.

Harald Sig. Pedersen

Styreleder

Esperantomiljøet i Stavanger 1905-1945

Av Kjell Heggvold Ullestad

Esperantokurs på St. Svithun skole 26.11.1932. Den estiske lektoren Henrik Seppik underviste fleire klassar med stort alderspenn. Seppik står i høyre rekke, til høyre for rektor Ole. F. Olden og banksjef Harald Wiig. Kjelde: Fotograf Hans Henriksen/Byarkivet i Stavanger

På slutten av 1800-talet var draumen om eit verdsspråk som kunne hjelpa folk med ulike morsmål å snakka saman, framtreddande. Mange lanserte ulike utkast til internasjonale hjelpespråk, men dei fleste av desse språka fekk ein avgrensa tilhengarskare og kort levetid. I juli 1887 offentliggjorde legen Ludwik L. Zamenhof sitt «Lingvo Internacia» i Warszawa. På grunn av sensuren i det russiske tsardømet publiserte han språket under pseudonymet «Dr. Esperanto». «Esperanto» tyder «ein som håper» og gjekk snart over til å bli namnet på sjølve språket.

Esperanto blei raskt relativt populært og gjekk forbi Volapük som det viktigaste av dei internasjonale hjelpespråka. Kjennskapen spreidde seg frå land til land, og etter ganske kort tid var det esperantoklubbar over store delar av Europa. Då den fyrste internasjonale esperantokongressen blei arrangert i Frankrike i 1905, var det i underkant av 700 deltakarar frå 20 land. Dette var i hermetikkindustrien si storheitstid i Stavanger. Gjennom

Mangeårig direktør i Stavanger og Rogalands bank, Harald Wiig. Kjelde: Fotograf Håkon Johansen/ Byarkivet i Stavanger

handelen hadde byen tett kontakt med utlandet, og det er derfor ikkje overraskande at den veksende entusiasmen rundt esperanto også nådde hit. Det verkar likevel ikkje som språket kom til Stavanger gjennom handelsreisande i hermetikk, men derimot gjennom ein lærar frå Valestrand.

Nils Økland (1882-1969) lærte esperanto i 1904 av Haldor Midthus, som blir rekna for grunnleggjaren av den norske esperantorørsla. Økland blei sterkt inspirert av tanken på eit internasjonalt språk, og han gjekk straks i gong med å reklamera for saka ovanfor kollegar og gjennom innlegg i aviser.¹ Eit brev frå oktober 1905 fortel at Økland heldt esperantokurs i Stavanger i regi av Bethaniastiftelsen allereie våren 1905.² Truleg var det her han rekrutterte Olaf S. Jensen, agent Anton Krey og kontorist Nicolay Petterson som alle er nemnde i det same brevet. Det ser ut som om desse ildsjelene greidde å etablere eit lite esperantomiljø i hermetikkbyen. I 1909 står Olaf S. Jensen i årboka til Det internasjonale esperantoforbundet (UEA) som organisasjonen sin kontaktperson i byen, og året etterpå har han fått fylgje av Vilhelm Petterson.³ Nils Økland fortsette med esperantokurs og føredrag i og rundt Stavanger. Dessverre har me veldig lite konkret informasjon om desse aktivitetane, men i Stavanger Aftenblad er det annonser for to føredrag i Sandnes Arbeiderakademi i februar/mars 1907.

Føredraga var gratis for medlemmar av arbeidarakademiet, mens ikkje-medlemmar måtte ut med 15 øre.⁴

Perioden rundt 1910 var tida då den norske esperantorørsla organiserte seg. Norsk Esperanto-Forbund blei stifta i 1911, men det blei etablert klubb i Kristiania alt i 1906, i Trondheim i 1907 og i Bergen i 1909.⁵ Stavanger fekk sin fyrste esperantoklubb i februar 1910.⁶ Me veit svært lite om denne klubben, til og med namnet er ukjend. Basert på det som er kjend om andre esperantoklubbar på denne tida, kan me derimot gjera oss nokre tankar om kva aktivitetar dei dreiv med. Truleg brukte dei mykje tid på å bli flinkare i språket, ikkje minst gjennom brevveksling med esperantistar i utlandet, og ved å lesa esperantotidsskrift som klubbmedlemmar abonnerte på og lånte ut til andre i klubben. Dessutan var nok informasjon i form av føredrag i andre lag og foreningar ei prioritert oppgåve. I tillegg veit me at dei heldt kurs, m.a. for ungdom.⁷

Eit sentralt spørsmål er kor stort esperantomiljøet i Stavanger var på denne tida. Det er ein peikepinne at det var åtte frå Stavanger på medlemslista då Norsk Esperanto-Forbund blei stifta.⁸ Ein av dei som stod på denne lista, var Harald Wiig, seinare mangeårig banksjef i Stavanger og Rogalands bank. Han hadde lært esperanto i 1907, berre 16 år gammal, og blei ei viktig drivkraft i esperantomiljøet i byen. På same måte som Nils Økland heldt han føredrag og kurs frå 1907 og utover. Wiig trakk seg etter kvart ut av

esperantomiljøet, men kom kraftig tilbake på 1930-talet.

Ein annan person som er verd å nemna her, er Tor Helliesen, som var konservator og styrar på Stavanger Museum frå 1882 til han døydde i 1914. Det er ukjend om Helliesen spelte noka viktig rolle i esperantomiljøet i byen, men han er viktig fordi han tok språket i bruk på det vitskaplege området. Helliesen sitt spesialfelt var biller, og han publiserte ei rekke artiklar om dette. Alt i 1909 hengde han eit

*Tor Helliesen
(1855-1914),
konservator og
styrar ved Stavanger
Museum og ein kjent
entomolog –
insektforskar.
Kjelde: Natur-
historisk avdeling
- Museum Sta-
vanger (MUST)*

resyme på esperanto på artikkelen «Nogle nye coleoptera» som han publiserte i Stavanger Museums årshäfte. Truleg må han ha lært esperanto ei god stund før dette, og det er slett ikkje usannsynleg at også museumsstyraren har vore ein av elevane til Nils Økland.

I museet sitt årshäfte for 1911 slo han til med ein heil artikkel på esperanto. Artikkelen, «La grupo Chrysomela sanguinolenta», handla om biller og var på 18 sider inkludert 18 teikningar.⁹ Året etter gjentok han det som nærast må kallast eit vågestykke med ein ny, nisiders artikkel. Var dette velukka? Neppes. Håpet var nok at esperanto skulle få ein viktig posisjon som vitenskapleg språk, og at han dermed kunne nå ut til eit større, internasjonalt publikum, men han overvurderte nok både esperantokunnskapane til coleopterologane og billeinteressa hjå dei esperantokunnige. Anten Helliensen nådde ut til fagfellene og massane eller ikkje, er artiklane hans lysande døme på optimismen som rådde blant desse fyrste pionerane i esperantorørsla. Dei stod faste i trua på «la fina venko», sigerstunda då esperanto hadde blitt det viktigaste framandspråket for folk flest. Desse artiklane er dessutan nokre av veldig få vitenskaplege arbeid som er originalt skrivne på esperanto av nordmenn og trykt for eit alment publikum, om det i det heile finst andre døme.

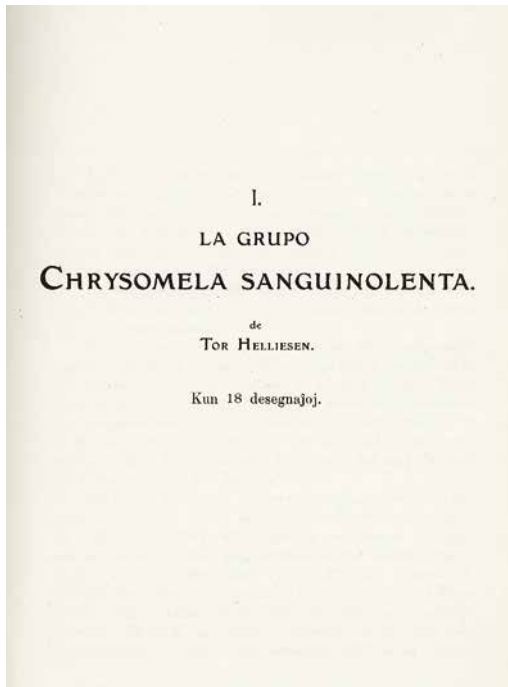
Trass i optimismen blant eldsjelene strevde esperantorørsla i Noreg i motvind i tida før den fyrste verdskrigen, og Stavanger var ikkje noko unntak. Ressursane var små, og skepsisen stor. I 1912 skriv Harald Wiig dette i Esperantobladet: «Som paa mange andre steder i Norge er det ogsaa her litt tungt at arbeide for Esperanto. Men en uforklarlig begeistring besjeler de fleste esperantister, og denne driver dem til at virke og propagandere for vort kjære maal.»¹⁰ Det var dog ikkje uvanleg at klubbane rundt i landet måtte innstilla verksemda i periodar, og det var nok også tilfelle i Stavangerklubben.¹¹

Litt støtte frå omverda var det likevel å spora. I Stavanger Aftenblad blei esperanto med ujamne mellomrom omtalt i ulike artiklar og notiser mellom 1907 og 1917. Rett nok handlar berre eit fåtal av desse om esperanto per se, men alle verkar positive til språket, i strid med ei uttalt oppfatning av at den norske pressa vanlegvis var negativ til det.¹² At så mange artiklar og notisar nemner esperanto, viser at tanken om eit internasjonalt språk låg relativt langt framme i pannebrasken på mange. Fullt så bokstaveleg var nok dette likevel ikkje som signaturen S.A. ga uttrykk for i ei humorfylt skildring av det nye amtstinget i 1917:

«Se her tar ein rødkindet mand plads omtrent mitt i salen. At han er lærer, ser jeg ved første øiekast. Paa venstre side av panden er der en fordypning; det fortæller mig at han har interessert sig meget for verdenssproget esperanto.»¹³

Litt meir konkret – om enn sikkert ikkje utan økonomiske baktankar – var støtta frå Hotel Valbjerggatan (sic!), som reklamerte med rom til

*Tor Hellisens
artikkel på
esperanto i Sta-
vanger Museum
årshefte 1911.
Kjelde: Stavanger
Museum, årbok
1911, årgang
22.*

kr. 2,50 i årboka til UEA under merkelappen «Esperantohotell» både i 1913 og 1914.

I november 1914 braut den fyrste verdskrigen ut, noko som var eit stort slag for esperantorørsla som såg seg sjølv som ei fredsrørslé. Esperantomiljøet i Stavanger fekk seg òg ein knekk rundt denne tida. I 1914 har ikkje byen lenger nokon representant i UEA si årbok, og i ein statusrapport over stoda i den norske esperantorørsla frå januar 1917 er ikkje Stavanger på lista over byar som har esperantoklubb.¹⁴ Nokre stader i landet greidde ein å

halda oppe eit visst aktivitetsnivå med avisinnlegg, kurs og føredrag i denne tida, men det er usikkert om det var tilfelle i Stavanger. Esperantobladet, som er den viktigaste kjelda om esperantorørsla i Noreg på denne tida, kom ikkje ut mellom 1915 og 1921, og dermed er det vanskeleg å seia noko om når eller kvifor klubben i Stavanger forsvann, eller om esperantomiljøet var aktivt på andre måtar. Kjeldene tyder derimot på at det var stille rundt esperanto i Stavanger i åra 1914-1921.

Heilt stille var det nok likevel ikkje, sjølv om esperantoklubben hadde gått inn. Medlemslista for Norsk Esperanto-Forbund for 1921-22 inneheld nemleg ikkje mindre enn 13 namn i Stavanger. Eit så høgt tal er ein klar indikasjon på at det hadde føregått ei eller anna form for kurs- og verveverksemd i løpet dei siste åra, utan at dette er dokumentert for ettertida. I Stavanger Aftenblad den 8. august 1922 stod det ein lengre notis med tittelen «Esperanto» og undertittelen «Klub stiftet i Stavanger». I denne notisen, som er underteikna sekretæren i den nye klubben, kan me lesa:

«Det internationale hjælpesprog Esperanto vinder stadig større utbredelse over hele verden. Her i Norge synes det dog at gaa smaat. Vort landsforbund Norvega Esperantista Ligo [esperantonamnet til Norsk Esperanto-Forbund, forf. anm.] fører en stille og kummerlig tilværelse med bare nogen faa avdelinger. For kort tid siden blev der her i byen stiftet en klub, hvis formaal er at arbeide for Esperantos utbredelse. Klubben er tilsluttet Norvega Esperantista Ligo og heter «La Tagiĝo» («Daggryet»).»

Iom post iom mi estas komencinta suspekti, ke inter entomologoj ekzistas iom da necerteco pri la kompreno de la specoj apartenantaj al la grupo *Chrysomela sanguinolenta*. Pro tio mi kolektis kelke da materialo, en kaj eksterlanda por, se eble, sur tiu-ĉi bazo trovi certajn kriteriojn, per kiuj la specoj estus klare diferencigeblaj.

La unua demando, kiu aperis antaŭ mi, kaj kiu unue devus esti solvota, estis: Kiu el la specoj estas tiu de Linné registrita *sanguinolenta*?

En Svedujo oni trovas en tre multaj lokoj malgrandan specon, laŭlonge 7—8 mm. Tiu-ĉi estas ankaŭ trovebla en la sud-orienta Norvegujo kaj multloke en la meza Eŭropo. Estas tiu-ĉi speco, kiu la norvegaj kaj svedaj entomologoj konsideris kiel *sanguinolenta* de Linné. En la plej suda Svedujo, en la provinco Skåne, troviĝas alia, iom pli granda speco, *gypsophilae* Küster kiu estas longe 9—11 mm., sed sendube tiu-ĉi speco aperas entute tre malofte.¹⁾

Ĉar la pli malgranda el tiuj-ĉi du specoj ofte estas trovebla en grandaj partoj de Svedujo, tial estus tre nature, ke Linné konsideris tiu-ĉi specon, priskribante kaj registrante sian *Chrysomela sanguinolenta* en sian verkon: *Fauna Suecica* ed. altera, Stockholm, 1761, paĝio 165. Bedaŭrinde, lia priskribo estas tro mallonga. Gyllenhal kontraŭe donas en sia verko: *Insecta Suecica* plilongan priskribon de *sanguinolenta*. El tiu-ĉi oni notu: „Antennae tenues, basi subcoerulescentes“, „Thorax disco elevatiori, subtilissime obsolete

¹⁾ Harald Muchardt: Några sällsyntare insektfynd, Entomologisk tidskrift, Stockholm, årg. 28, pag. 122.

«La Tagiĝo» blei stifta den 1. juli 1922.¹⁵ Klubbnamnet kan virka litt pompøst i dag, men var ganske tidstypisk innan esperantorørsla på 1920-talet. Klubbane hadde gjerne namn med eit litt symbolsk innhald som reflekterte kampen, for og draumen om, eit samfunn der esperanto spelte ei hovudrolle i internasjonal kommunikasjon og bidrog til større likskap mellom folk. Det fyrste styret i klubben bestod av:

Formann: Th. A. Dybing

Nestformann: Conrad Torsen

Kasserar: Einar Høy

Sekretær: Johan K. Eilertsen

Styremedlem: Tormod Andreassen

Klubben hadde møte i Folkets hus den fyrste torsdagen i månaden klokka 8, og medlemskontingenten var kr. 1,50 i kvartalet. I starten var det 10 medlemmar, og i avisnotisen blei interesserte oppfordra til «at slutte seg til

klubben for derved at faa anledning til at lære Esperanto selv samt arbeide for sprogets videre utbredelse». Oppfordringa må ha fungert for medlemstallet vaks til «minst 30» på kort tid.¹⁶

Blant medlemmane er det særleg verdt å trekka fram Ole Fredrik Olden (1879-1963). Han kom til Stavanger som lærar på Katedralskolen i 1915, og i 1923 blei han rektor på St. Svithun. Han skal ha lært esperanto i 1920¹⁷ og blei ein markant figur i det lokale esperantomiljøet. Allereie i 1923 overtok han formannsrolla i klubben, og han heldt fleire esperantokurs. Olden var òg ein ivrig skribent som leverte fleire innlegg om ulike tema til Stavanger Aftenblad. I desse innlegga greidde han stadig å snika inn litt propaganda for esperanto, som i eit innlegg om kringkastinga: «En ser da også at kringkastingen i stigende grad gir sine lyttere høve til å lære det eneste internasjonale hjelpesprog som for tiden spiller noen rolle, Esperanto.»¹⁸ Rektor O. F. Olden er eit godt døme på at esperanto ideologisk er nært knytta til fredsarbeid. Han var pasifist og ein sentral figur i den norske fredsørsla, t.d. som formann i Norges fredsforbund (1929-37) og Stavanger Fredsforening, og som styremedlem i Det internasjonale forsoningsforbundet (1920-40).¹⁹ I tillegg var han redaktør for tidsskriftet «Verden venter» som senere ble offisielt organ for Norges Fredsforening. I dette bladet trykte han naturlegvis fleire artiklar om esperanto, og han sende ut gratis prøveeksemplar til medlemmane i Norsk Esperanto-Forbund.²⁰ I det heile var O. F. Olden ein svært engasjert mann som forutan dei nemnde verva også var formann i Norsk-tysk forening og redaktør av tidsskriftet «Kvekeren» i tillegg til å ha ei rekke verv i skulesamanheng.

Damene ser ikkje ut til å ha spelt noka framtrekande rolle i esperantomiljøet i Stavanger. Det kan likevel vera på sin plass å nemna Tina Magnesen, som i 1929 fekk Kongens fortjenestemedalje i gull for arbeidet sitt med blindesaken. Magnesen grunnla Stavanger Blindeforening, og ho gjorde ei rekke litterære verk tilgjengelege for blinde. Me veit ikkje om ho var aktiv i esperantoklubben, men Stavanger Aftenblad kunne opplysa om at ho omsette «noen bind til esperanto, hvor frk. Magnesen har vist en fremragende interesse og dyktighet.»²¹ Kombinasjonen blindesak og esperanto var ikkje uvanleg i mellomkrigstida. Esperanto blei sett på som eit viktig verkemiddel for å gjera det lettare for blinde å læra seg framandspråk og få kontaktar ute i verda, og språket var eit vanleg fag på mange blindeskular både i Noreg og internasjonalt lenge etter den 2. verdskrigen.

Det ser altså ut som det var fleire ressurssterke idealistar blant esperantistane i Stavanger på 1920-talet, men esperantorørsla i Noreg førte likevel «en stille og kummerlig tilværelse». Carl Støp-Bowitz slår i si historie over esperantorørsla i Noreg fast at ho berre vegeterte på denne tida.²² I ein slik tilstand er det avgrensa kva sjølv dei mest ihuga eldsjelene kan oppnå, og ein gong i siste halvdel av tiåret sovnar også «La Tagiĝo» inn. Det siste livsteiknet er ein relativt omfattande omtale av Stavanger i årboka til UEA i 1926:

«Stavanger. Kystby. Grunnlagt for 800 år sidan.

Industri. Gammal kyrkje.

Representant: Egill Houen, jernbanetelegrafist, Furrasgt. 4.

Esperantoklubb: «La Tagiĝo». Adr.: Rektor Olden. Stad: Rektors kontor, St. Svithun's skole. (Andre torsdag i månaden, kl. 20.)»

I 1925 brann trykkeriet til Esperantobladet, og bladet kom ikkje ut igjen før i 1932. For esperantomiljøa rundt omkring i landet betydde det at det blei mykje vanskelegare å halda kontakten med kvarandre, samstundes som dei ikkje kunne rekna med vesentleg støtte frå Norsk Esperanto-Forbund som nærast låg med brukken rygg. Dette har heilt sikkert påverka både motivasjonen og evna til å halda oppe aktivitetsnivået. Dessutan betyr denne stoppen i Esperantobladet at me i dag nok ein gong manglar opplysningar om når, korleis og kvifor esperantomiljøet i Stavanger gjekk i dvale, og om i kva grad dei gjekk i dvale.

Ein gong mellom 1926 og 1930 forsvann altså «La Tagiĝo», men framleis var det fleire kompetente og idealistiske esperantistar i byen, og dei blei viktige drivkrefter då den norske esperantorørsla sette inn ein storoffensiv frå 1930. Då inviterte Norsk Esperanto-Forbund ungararen Andreas Cseh til Noreg for å halda kurs. Cseh hadde utvikla eit nytt kurskonsept der dei viktigaste punkta var at all kommunikasjon føregjekk på språket ein lærer, at ein ikkje brukte lærebøker og at deltakarane skulle begynna å samtala på språket heilt frå starten. Kursa hans gjekk sin sigersgang gjennom Europa, og Cseh-metoden er framleis mykje brukt på esperantokurs. Cseh sine kurs i Oslo sommaren 1930 blei starten på ein gullalder i den norske esperantorørsla. I ei samtidig skildring heiter det at han «kom, underviste og vann».²³ Dette ga ny inspirasjon, og i 1932 inviterte forbundet Dr. Ottmár Fischer frå Ungaren og estaren Henrik Seppik til å halda nye kurs etter Cseh-metoden, denne gongen på fleire stader i landet. Sjølv om det stod dårleg til med esperantomiljøa rundt i landet, samarbeidde forbundet med lokale esperantistar som tok seg av det praktiske.

Samarbeidspartnarane i Stavanger var fyrst og framst rektor O. F. Olden og banksjef Harald Wiig, som no hadde begynt å engasjera seg i esperanto igjen. Kurshaldarane kom til byen i god tid før kursa, og dei heldt offentlege føredrag om esperanto eller andre andre tema (på esperanto med tolk) for å skapa merksemd om språket. I tillegg arrangerte ein gratis prøveleksjonar for å lokka folk til kursa, og Wiig og Olden sørga for brei pressedekking og annonsering. Frå juli til desember 1932 var det ikkje mindre enn 28 artiklar om esperanto i Stavanger Aftenblad, og dei fleste av desse var knytte til Fischer og Seppik sine kurs.

I førekant av det fyrste kurset i Stavanger, som blei halde av Ottmár Fischer somaren 1932, kunne ein mellom anna lesa dette i Stavanger Aftenblad under tittelen «Cseh-kurs i Stavanger»:

Rektor Ole Fredrik Olden (1879-1963) er eit godt døme på at esperanto ideologisk er nært knytta til fredsarbeid. Kjelde: Vennenes samfunn – Kvekerane i Norge.

«For at så mange som mulig skal få anledning til å lære Cseh-metoden å kjenne, vil der bli arrangert en gratis offentlig prøveleksjon med foredrag av dr. Fischer en av de nærmeste dager. Der vil da bli anledning til å tegne sig til et 3-ukers aftenkursus, som koster 10 kroner. [...] Vi anbefaler alle å benytte denne anledning til å lære å kjenne en ypperlig metode for sprogundervisning og til å lære esperanto, som etter alt å dømme blir fremtidens internasjonale hjelpesprog.»²⁴

Prøveleksjonen blei halden i forsamlingshuset Understøttelsen tre dagar etterpå og fekk rosande omtale i same avis, som

kunne slå fast at «forbausende mange» hadde funne vegen dit. Tre-vekerskurset som Fischer starta, fekk i alt 20 deltakarar, noko arrangørane var godt nøgde med midt i somarferien. Kurset blei vellukka og alle deltakarane blei «revet med, ikke bare av sprogets letthet, men særlig av «la interna ideo», den innerste idé, som lar oss skimte en bedre verden i fred og fordragelighet på grunnlag av mellemfolkelig forståelse ved esperanto.»²⁵ I oktober kom Henrik Seppik til byen og heldt fire kurs for vaksne, barn og speidarar med bortimot 200 deltakarar til saman på St. Svithun. På prøveleksjonen var det heile 400 tilhørarar. Seppik heldt dessutan eitt kurs i Sandnes med 61 deltakarar. Forutan kursa heldt han også foredrag om Cseh-metoden i Pedagogisk forening, om esperanto i Stavanger Rotaryklubb og om Estland i Sandnes folkeakademi.²⁶

Som ein kan sjå, var Esperantoforbundet sin strategi svært vellukka. Over heile landet nærast strøynde folk til esperantokurs i åra 1931-32. Det blei halde i alt 29 kurs i 13 byar med rundt 1600 deltakarar totalt, og som eit resultat av kursa blei det etablert rundt 20 esperantoklubbar rundt i landet.²⁷ Som sitatet ovanfor viser, var fredstanken ofte ein vel så stor motivasjon for å lære seg esperanto som tanken på å lære eit framandspråk til eiga nytte, og derfor ei viktig drivkraft bak esperantorørsla sin framgang på 1930-talet. Dette kom til dømes til uttrykk gjennom namna på dei nye klubbane. Klubben på Jørpeland heitte «Pacaj batalantoj» (Fredsforkjemparane) og i Skudesneshavn hadde ein «La granda ideo» (Den store ideen).

I Rogaland kom det utover 1930-talet dessutan klubbar i Haugesund, Sauda, Sandnes og på ny i Stavanger.

Stavanger Esperantoklubb blei stifta den 8. august 1932, altså umiddelbart etter kurset til Ottmár Fischer. Ein sette ned ein arbeidskomité med fem personar som skulle utarbeida vedtekter og retningslinjer for arbeidet i klubben. I komiteen sat banksjef Wiig, student Arne J. Tharaldsen, Th. A. Dybing, fru Fein og hr. Bowitz. Førev målet til klubben sitt var språktrening og propaganda, og ein tok mål av seg å halda offentlege kurs.²⁸ Komiteen avslutta arbeidet på nyåret, og den 31. januar blei det fyrste styret i Stavanger Esperantoklubb valt:²⁹

Formann: Arne J. Tharaldsen

Viseformann: Sigurd Hansen

Kasserar: Andreas Baardsen

Sekretær: Mary Øxnevad

Styremedlem: Harald Wiig

Esperanto appellerte til breie samfunnslag i mellomkrigstida, men klassemotsetnadene var store. Dette gjenspeglar seg òg i esperantorørsla. Den tradisjonelle esperantorørsla var hovudsakeleg borgarleg, noko m.a. miljøet i Stavanger bar preg av: ein banksjef, ein rektor, studentar og forretningsfolk var blant dei framtrekande esperantistane i byen i denne tida. På 1920-talet oppstod det både nasjonalt og internasjonalt ei eiga esperanto-arbeidarrørsla parallelt med den borgarlege, på same måte som ein såg innanfor andre samfunns- og kulturområde, som til dømes idretten. I Noreg blei Arbeidernes Esperantoforbund stifta i 1922, og fleire stader i landet kom det eigne, lokale esperantogrupper for arbeidarklassen. I tillegg til fredstankane stod klassemedvitet sterkt i desse klubbane. Det var gjerne eit krav at medlemmane definerte seg sjølv som del av arbeidarklassen, og det var vanleg å bruke tiltaleforma «kamarado» («kamerat») i staden for «sinjoro» («herr») som i dei borgarlege klubbane.³⁰

I bladet Arbeideresperantisten, nr. 2, 1933 er det ein notis om at den nystifta klubben Arbeidernes Esperantoklubb i Stavanger har korrespondert med Arbeidernes Esperantoforbund. Det blir òg opplyst at P. Bowitz er formann i klubben. Sannsynlegvis er det snakk om Petter Bowitz, som seinare skulle få lang fartstid i fagforeininga. Dette er nok også den same Bowitz som var med i konstitusjonskomiteen i den borgarlege klubben, noko som viser at skotta ikkje var heilt vasttette mellom dei to kulturelle sfærene. Dessverre veit me ikkje noko meir sikkert om denne klubben. Likevel var det truleg denne klubben som heldt kurs under namnet «La verda stelo» («Den grøne stjerna») i september 1934.³¹ Det har derimot ikkje lukkast å stadfesta dette, men at kurset blei halde i fagforeininga sitt forsamlingshus «Samhold», tyder på at det dreier seg om arbeidarklubben.³² Det var (og er) heller ikkje heilt uvanleg med to namn på esperantoklubbar, eitt nøytralt

norsk og eitt meir ideologisk ladd namn på esperanto. Dette namnet kjem av den grøne stjerna som er symbolet til den internasjonale esperantorørsla.

Forutan desse to klubbane oppstod det òg eit esperantomiljø innan arbeidarfråhaldslaget Frisinn i kjølvatnet av Henrik Seppik sine kurs hausten 1932. Koplinga mellom fråhaldsrørsla og esperanto var heller ikkje av ny dato. Godtemplarorganisasjonen hadde ei sentral rolle i den norske esperantorørsla sin barndom, og den eldste esperantoklubben i landet, Trondheim Esperantoklubb, har sitt utspring i IOGT.³³ Frisinn arrangerte fleire studiesirkklar i esperanto, og nokre av deltakarane kom opp på eit bra språkleg nivå. Desse brukte språket til å få betre kjennskap til verda utanfor Noreg, fyrst og framst gjennom brevveksling og å lytta til utanlandske radiosendingar på esperanto. Dei hadde brevvenner i Sovjetunionen, Australia og Spania, og slik fekk dei mellom anna eit dramatisk innblikk i den spanske borgarkrigen med med fyrste hands rapportar frå sosialistar som deltok i kampane. Primus motor for dette miljøet var Finn Larsen.³⁴ Når ein så legg til at Arne J. Tharaldsen, som var leiari i Stavanger Esperantoklubb, også starta ein barneklubb, ser ein at esperantomiljøet i Stavanger var både stort og aktivt på midten av 1930-talet. Tharaldsen var forøvrig aktiv på fleire måtar i esperantorørsla. Han utarbeidde mellom anna eit utkast til ei esperanto-norsk ordbok, som av ukjende grunnar ikkje blei utgitt.³⁵

I åra som fulgte arbeidde Stavanger Esperantoklubb i tråd med intensjonane frå 1932 og heldt fleire kurs, hovudsakeleg med lokale krefter som kurshaldarar. Hausten 1936 heldt Osvald T. Nicolaisen ein føredragsserie med prøveleksjonar i Stavanger og Sandnes. I alt var det over 200 framførte på føredraga, og dei resulterte i to kurs med til saman 22 deltakarar. I etterkant av kursa blei også Sandnes esperantogruppe stifta, ein klubb som med sine fem medlemmar ser ut til å ha hatt eit kort liv. Klubben i Stavanger gjekk det betre med. I 1937 kunne Esperantobladet melda at klubben hadde hatt ein medlemsvekst på 100% året før og dermed var den klubben som hadde oppfylt forbundet sin to-årsplan best.

Underleg nok er denne gladmeldinga det siste sporet me finn av esperantomiljøet i Stavanger før verdskrigen, bortsett frå ein liten notis i det same bladet hausten 1937. I og med at det var så mange esperantistar i byen på denne tida, er det sannsynleg at det var ein viss aktivitet i åra fram mot krigsutbrotet, om ikkje anna så i form av klubbmøter, utan at underteikna har funne dokumentasjon på dette.

Etter krigsutbrotet i 1940 valde Norsk Esperanto-Forbund å innstilla all offentleg aktivitet for ikkje å provosera okupasjonsmakta. Hitler såg på esperanto som ein del av ein konspirasjonsreiskap for jødar og kommunistar, og esperantorørsla blei forboden i Tyskland. Ein var redd for at det same skulle skje her, så ein prøvde å halda ein så låg profil som mogleg utad. På den måten greidde ein å halda ein viss kontakt internt mellom dei lokale esperantoforeiningane,³⁶ men med slike rammevilkår var det uråd å halda

oppe aktiviteten dei fleste stadene i landet, og seinast i løpet av krigen la også Stavanger Esperantoklubb ned aktiviteten.

Etterord:

Fredsideolegi stod naturlegvis sterkt i etterkrigstida, og det gjorde sitt til at 1950-talet blei ein ny gullalder for esperantorørsla, både i Noreg og internasjonalt. I 1949 gjenoppstod Stavanger Esperantoklubb, og det var stor aktivitet det neste tiåret. På ny kom det utanlandske kurshaldarar, og klubben hadde 30-35 medlemmar.³⁷ I 1960-åra var det store endringar i samfunns- og kulturlivet. Mellom anna fekk engelsk ei stadig sterkare stilling, og det blei hardare kamp om folk si fritid. Dette gjekk hardt utover esperantorørsla, og klubben i Stavanger blei lagt ned i 1967.³⁸ I 1994 gjenoppstod klubben nok ein gong. Også no var det kurs med utanlandske lærarar, og klubben kom opp i 12 medlemmar. Det lukkast derimot ikkje å få til eit stabilt miljø, og aktiviteten avtok etter få år. Sidan 2003 har det ikkje vore organisert esperantoaktivitet i Stavanger.

Dersom nokon blant lesarane har meir eller utfyllande informasjon om esperantomiljøa i Stavanger, er forfattaren svært interessert i dette.

Kjelder

Artiklar, bøker og oppslagsverk

Arnessen, Arne (1933): Norvegujo. I *Enciklopedio de Esperanto*, s. 414-417.

Budapest.

Christie, Søren E. (1912): *Hele Esperanto*. Kristiania.

Enciklopedio de Esperanto. Budapest, 1933.

Helliesen, Tor (1911): La grupo Chrysomela sanguinolenta. I *Stavanger Museums årshefte 1911*, s. 3-19.

Hunnes, Lars Kåre (1970): La unuaj norvegaj Esperantistoj. I *Esperantobladet*, nr. 3, 1970, s. 33 + 37-40.

Norges realister 1907-1962. Oslo, 1963

Roalkvam, Gunnar (1997): *Drømmen om en ny kultur. Historien om Arbeideravholdslaget Frisinn*. Stavanger.

Stavanger Esperantoklubb: *Protokoll 1950-1961*.

Steenstrup, Bjørn og Gram, Harald (1948): *Hvem er hvem*. Oslo.

Støp-Bowitz, Carl (1961): Norvega Esperantista Ligo 1911-1961. I *Esperantobladet*, nr. 1, 1961, s. 1 + 10-12.

Støp-Bowitz, Carl (1996): *La Esperanto-Movado. Historio, organizo kaj amplekso*. Oslo.

UEA (1917): *Esperanto dum la milito*. Raporto kunmetita de la C.O. de UEA. Januaro 1917.

UEA: *Jarlibro*. Årbok for Universala Esperanto-Asocio, 1909-1926.

Ullestad, Kjell H. (2011): Esperanto i Trondheim. I *Trondhjemske samlinger 2010*, s. 61-80.

Aviser og tidsskrift

Arbeideresperantisten. Medlemsblad for Arbeidernes Esperantoforbund.
Oslo.

Esperantobladet (Norvega Esperantisto). Medlemsblad for Norsk Esperanto-
Forbund. Kristiania/Oslo.

Stavanger Aftenblad.

Noter

- 1 Enciklopedio de Esperanto: Okland, Nils.
- 2 Hunnes (1970).
- 3 "Jarlibro de UEA", 1909 og 1910.
- 4 Stavanger Aftenblad, 20. og 28. februar 1907.
- 5 Støp-Bowitz (1961).
- 6 Arnessen (1933).
- 7 Enciklopedio de Esperanto: Okland, Nils, Esperantobladet, nr. 5, 1910.
- 8 Esperantobladet, nr. 1, 1911.
- 9 Helliesen (1911).
- 10 Esperantobladet, nr. 1, 1912.
- 11 Christie (1912), s. 17.
- 12 UEA (1917), s. 22.
- 13 S.A.: «Amtstinget med de mange nye ansigter». I Stavanger Aftenblad, 27.1.1917.
- 14 UEA (1917), s. 22.
- 15 Esperantobladet, nr. 1-2, 1923.
- 16 Esperantobladet, nr. 1-2, 1923.
- 17 Enciklopedio de Esperanto: Olden, O. F.
- 18 O.F. Olden: «Kringkastingen». I Stavanger Aftenblad, 2.4.1927.
- 19 Steenstrup og Gram (1948).
- 20 Esperantobladet, nr. 1-2, 1923.
- 21 Stavanger Aftenblad, 29.6.1929.
- 22 Støp-Bowitz (1961).
- 23 Arnessen (1933).
- 24 Stavanger Aftenblad, 16.7.1932.
- 25 Stavanger Aftenblad, 9.8.1932.
- 26 Esperantobladet, nr. 1, 1933.
- 27 Arnessen (1933).
- 28 Stavanger Aftenblad, 9.8.1932.
- 29 Esperantobladet, nr. 3, 1933.
- 30 Ullestad (2011), s. 66.
- 31 Stavanger Aftenblad, 1.9.1934.
- 32 Eg har ikkje funne dokumentasjon på denne klubben i arkiva til Arbeidernes Esperantoforbund eller Norsk Esperanto-Forbund. Det kan derfor tenkast at dette er ein tredje klubb i byen, men det verkar lite sannsynleg.
- 33 Ullestad (2011), s. 61-62.
- 34 Roalkvam (1997), s. 80.
- 35 Esperantobladet, nr. 5, 1934.
- 36 Støp-Bowitz (1996), s. 80.
- 37 Protokoll for Stavanger Esperantoklubb, 1950-1961.
- 38 Esperantobladet, nr. 5-6, 1968.

Stavanger-ungdom forsker på lokale krigsofre

Av Ole Kallelid og Heidi Løge

I skolegården til Stavanger katedralskole (Kongsgård), ved muren opp mot Domkirken, står en stor minnestøtte i stein fra 1949. Den ble reist for å hedre minnet etter de 34 tidligere elevene som mistet livet under 2. verdenskrig. Hva ville resultatet bli hvis skolens elever av i dag ble utfordret til å gjøre seg kjent med skjebnene til de tidligere Kongsgård-elevene – omkring 70 år etter? Dette var utgangspunktet for et historieprosjekt som gikk over to skoleår. Nå foreligger resultatet i bokform. Boka har fått tittelen «Hvorfor havnet de her? Kongsgård-elever forsker på skolens krigsofre».

Elever foran minnestøtten i Kongsgård skole: Foto: Jan Inge Haga og Stavanger maritime museum – Museum Stavanger (MUST). Fotomontasje: Elisabeth Straumøy.

Hver av elevene som deltok i historieprosjektet, fikk utdelt navnet til én av de 34 omkomne. Vedkommende skulle portretteres skriftlig ved å bruke muntlige informanter, skriftlige kilder og sekundærlitteratur. Elevene ble oppfordret til å undersøke spesielt hvordan og hvorfor «deres» person omkom under krigen. De ble også utfordret til å reflektere rundt sin egen bruk av kilder og arbeidsprosess.

*Magne Hovda.
Privat (innhentet av Marie Elise Aarrestad)*

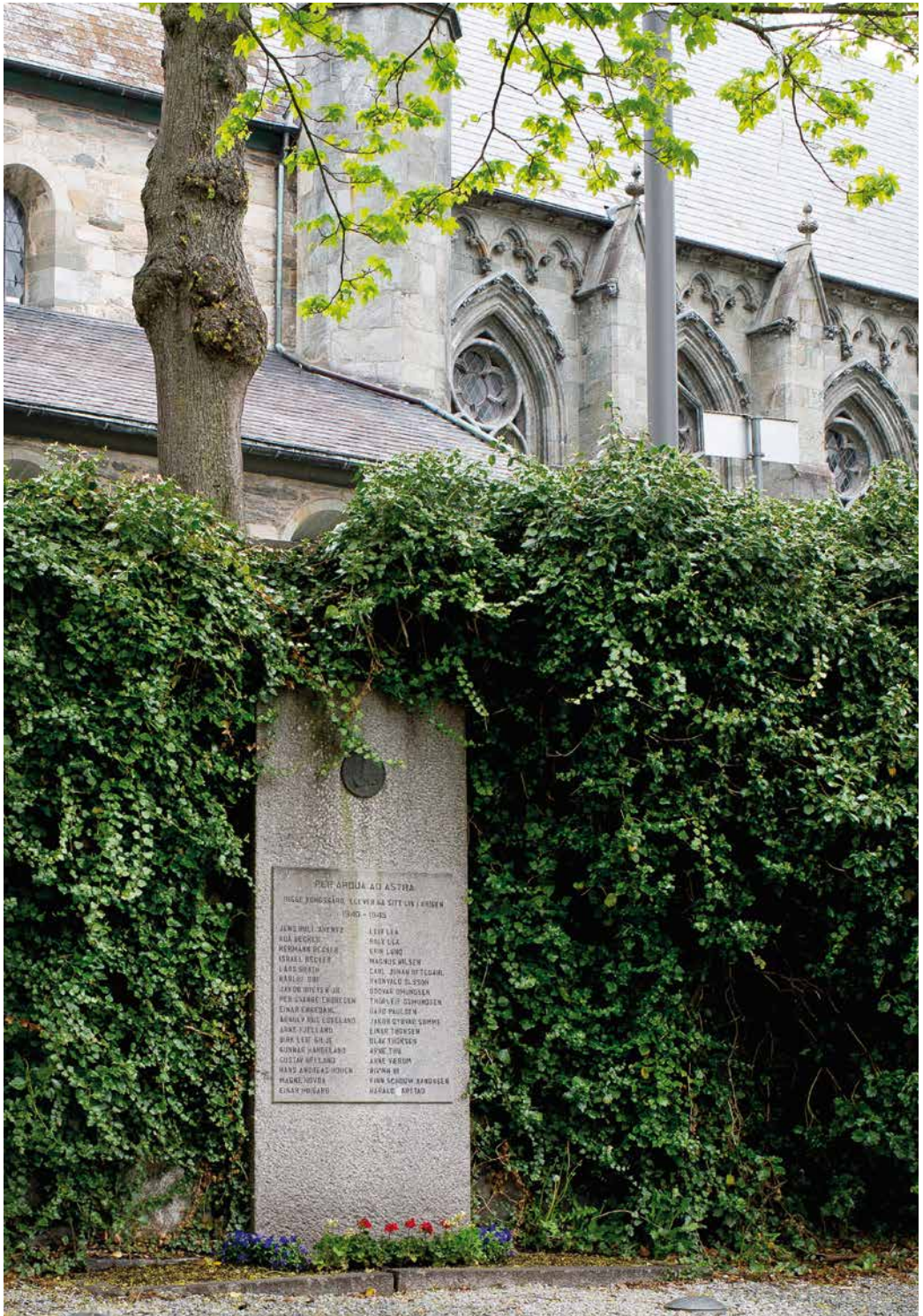
*Magne Hovda.
Privat (innhentet av Karen Tellefsen)*

Tidligere Kongsgård-elever i flystyrte

Ved å gå inn i et par av biografiene som ble skrevet, og som inngår i den nylig utgitte boka, kan vi få et inntrykk av elevenes arbeid med denne lokale delen av krigshistorien.

Det var ulike årsaker til at de 34 tidligere elevene ved skolen mistet livet, men det var likevel en sammenheng mellom flere av skjebnene. Tre av personene, Magne Hovda, Olav Thorsen og Harald Morten Wiese Årstad, var eksempelvis alle om bord i det samme flyet som styrtet nordvest for Færøyene 5. april 1945.

Kildematerialet som eleven Marie Elise Aarrestad brukte for å biografere den ene av dem, Magne Hovda, er først og fremst hans egne nedtegnelser. Hovda etterlot seg en dagbok der viktige hendelser systematisk var blitt skrevet ned, fra han flyktet med båten «Svanen» fra Norge 13. august 1941 og fram til han døde i 1945. Hovda skrev om det som skjedde på selve overfarten og ved landgangen ved Shetlandsøyene. Videre skildret han turen til London og reisen over Atlanterhavet til Canada og treningsleiren «Little Norway» i Toronto. Opplevelser, inntrykk og mennesker han møtte ble beskrevet på en personlig og levende måte. Alt fra dagens meny og gjøremål til fritidsaktiviteter og vennetreff ble behørig rapportert. Dagboka gir et innsyn i opp- og nedturen i tilværelsen som rekrutt og senere som sersjant på befalsskolen på «Vesle Skaugum» i Canada. I biografien viser eleven og forfatteren et sjeldent nært innblikk i hvordan dette livet ble opplevd.

PELF ARDIA AD ASTRA
HISSE JONGGARD, LEEVERA SITT UN I ANDEN
1940 - 1945

JANUARI JANNYZ	LEIF LIA
HILJ WEGOLD	DALE CLA
BERNARD BECKER	YEN LANG
EDDARD BECKER	WAGNER WILSON
LARS BREVIK	CARL JONAS HETEGARD
ERDOLF TRIF	BERNARD O. SMOG
HANDE WITVEN JEL	OSTER HANSEN
PER-OLAV EMBREGEN	THOMAS SIMONSEN
EDVARD ERSTAD	ILDR PALLESEN
BENNY AUG LITVELAND	JANUS OTTAR SOMME
ANNE FJELLAND	ELNE THORSEN
BIRK LEIF GAJE	BLAK THORSEN
EDVARD HANVELAND	APNE TVE
GUSTAF HVELAND	JANE VERUM
HANS ANDREAS HONNE	RICHARD BI
WAGNE WITVEN	FRAN SCHOW HANDELSEN
EDVARD WIGLAND	ARNAUD OSTED

Tyske styrker inntar Kongsgård skole 9. mai 1940. Foto: Stavanger maritime museum – Museum Stavanger (MUST).

Magne Hovda ble i 1942 tatt opp ved flyskolen, og 4. april 1944 ble han utplassert på Shetland for å tjene som navigatør i 330-skvadronen. Det var her flyulykken fant sted ett år og en dag etterpå, 5. april 1945. Man vet lite om hva som egentlig skjedde. Noen kilder mener at det oppstod brann i flyet, andre hevder at det ble beskytt og truffet i den ene motoren. Et annet britisk fly sirklet rundt i området for å se etter overlevende, men ingen ble funnet.

Det som er sikkert, konkluderer Marie Elise med, er at ulykken var en sann tragedie. Bare en måned senere kapitulerte tyskerne. Krigen var over, men ingen fra besetningen om bord i Sunderland-flyet fikk oppleve freden.

Hemmeligheten i et klesskap

Også en annen tidligere elev ved Kongsgård, Olav Thorsen, var med på dette fatale patruljeoppdraget. Biografien hans ble skrevet av grandniesen hans, Karen Tellefsen. Hun var altså elev ved den samme skolen som grandonkelen hadde gått på omkring 70 år tidligere. Karen forteller innledningsvis i biografien sin at hun i lang tid hadde gledet seg til å ta fatt på dette forskningsarbeidet, men like før prosjektstart opplevde hun at morfaren Johannes døde. Han hadde vært Olav Thorsens storebror. I tillegg til å ha mistet et kjært familiemedlem, mistet hun dermed også sin viktigste informasjonskilde.

Karen trodde nå at hele kildegrunnlaget for arbeidet var tapt. Overraskelsen var derfor stor da familien hennes under opprydningen etter mor-

Minnestøtten i Kongsgård skolegård. Foto: Jan Inge Haga.

faren kort tid etter, innerst i klesskapet, oppdaget en stor mappe med brev innpakket i en plastpose. Brevene var sendt fra Olav til storebroren under krigen, og ingen i familien visste noe om at disse eksisterte. Karen hadde i likhet med resten av familien alltid oppfattet det som vanskelig for Johannes å snakke om den avdøde broren. Det hadde hun tolket som at temaet bragte fram vonde minner hos ham. Av den grunn visste hun og familien egentlig svært lite om Olav – før brevene fra krigen dukket opp like etter morfarens død.

Karen fikk nå anledning til å lese gjennom en stor mengde brev, telegrammer og postkort. Det ga henne et unikt innblikk i livet til en ung

*Olav Thorsen
fikk pilotopp-
læring i Canada.
Privat
(innbentet av
Karen Tellefsen)*

Magne Hovda i lek med militærkamerater i Canada. Privat (innhentet av Marie Elise Aarrestad)

mann som befant seg midt i en krig. Olav var bare 19 år da han sammen med broren Johannes, Kjell Endresen og Inge Steensland dro med båten «Sjøgutt» fra Norge til Skottland.

I besvarelsen sin reflekterer Karen rundt det faktum at da Olav dro over Nordsjøen, hadde han vært like gammel som hun selv var nå. Av denne grunn ble det lett for henne å identifisere seg med grandonkelen, som hun altså aldri fikk møte. Ved å lese brevene kunne hun se at brødrene Olav og Johannes hadde hatt et nært og godt forhold. Tonen i korrespondansen var ærlig og

direkte, og mellom linjene var det mye humor. Olav hadde flere kreative kallenavn på storebroren, blant annet «Gamle Monkahokky», «din landkrabbe», «din rundbrenner» og «Old boy».

Karen kunne gjennom brevene fra krigsårene se at grandonkelen hadde likt fart og spenning. Hun kunne lese seg til at han hadde vært helt oppsatt på å bli pilot i England. Dette var det mange unge gutter som drømte om, men ettersom Olav faktisk tok pilotutdanning, var han tydeligvis en av dem som hadde ønsket dette sterkest, påpeker hun. Olav hadde stor interesse for maskiner, og allerede i ung alder laget han flymodeller. Da han kom til treningsleiren i Canada, fikk han endelig begynne å fly. I brevene til broren nevnte han flere ganger hvor fantastisk det var å være oppe i luften: «Det går fint med flyvingen. Går solo hver dag, og gjør så mye hokus-pokus at jeg ikke vet hvor gammel jeg er. Fint som faen.»

I biografien sin over grandonkelen skriver Karen videre at de fleste guttene hun kjenner i dag, er glade i fest og moro. Dette slår hun fast at også gjaldt Olav. Etter å ha lest brevene, forstod hun hvordan det måtte ha vært for en ung mann å være borte fra familie og venner. Ettersom han ble sendt rundt til stadig nye plasser, måtte han flere ganger ta farvel med sine gamle venner og begynne på nytt. I disse periodene var han ofte ensom: «Forres-

ten så blev det ensomt da dere reiste. Jeg kjenner apsolutt ingen nu. Jeg går å tusler alene og jeg tror snart jeg blir rar.»

Innlevelse i et levd liv

Forfatteren gir i besvarelsen sin uttrykk for forståelse for at det på slike dager måtte oppleves befriende å kunne ta en liten fest. Ved å drikke litt for mye kunne Olav kanskje for et øyeblikk glemme den situasjonen han var i. Utallige gutter hadde det nok på den samme måten i disse årene, resonnerer Karen i biografien. De var under stort press og langt hjemmefra, borte fra familie og venner. De må ofte ha følt redsel på grunn av oppgaver de ble tildelt, eller frustrasjon og sinne fordi de ikke fikk de oppdragene de ønsket seg. Av og til rant begeret over for dem. Dette var det flere eksempler på i brevene:

«Håper du hadde det bra i julen og nyttår. Her var det jævlig, helt avskyelig. Julaften hadde vi gjester. Transport officeren og noen folk. Folkene her er bøller fra før, men da gjestene kom blev det verre. Alle blev dritt fulle, kranglet og sloss hele julaften. Selv drakk jeg en flaske øl til maten, det var alt til over nyttår.»

Under gjennomlesningen av brevene forstod Karen at grandonkelen hennes hadde satt pris på damer. Han ble lett kjent med jenter når han kom til nye plasser, og han hadde flere venninner han skrev til. Likevel virket det som om oppdraget alltid kom først:

«Jeg var ute og gikk tur igjen med Korporalen på søndag. Hun hadde med en julepakke hjemmefra med stekt gås og altmulig godt. Hun er god

*Magne i flyet.
Privat (innhentet
av Marie Elise
Aarrestad)*

*Sammen med
Magne Hovda
flyktet 30 andre
unge mennesker
til Storbritania
med båten «Sva-
nen». Privat (inn-
hentet av Marie
Elise Aarrestad)*

å ha, snill, pen og mange penger. Forresten kan faen ta jentene hvis jeg bare kunne komme i flyvåpnet eller marinen. Tilstandene her i Armeen er kriminelle.»

Ifølge Karen hadde grandonkelen også et annet kjennetegn på det å være et ungt menneske. Det var den tydelige opposisjonen mot autoriteter. Det som motiverte unge norske menn til å dra over til England under krigen, var ønsket om å slåss mot tyskerne. Olav opplevde det derfor som svært frustrerende å bli sendt mellom ulike allierte avdelinger, når det eneste han ønsket å gjøre var å fly. Hun skjønnte godt sinnet hans i slike situasjoner. Det virket meningsløst at en som hadde gjennomført og bestått pilotprøven, ble overført til hæren. Frustrasjonen så hun tydelig komme til uttrykk i de følgende linjene fra et av brevene:

«Jeg søkte meg ut av «businessen» for å gå inn i Marinens Flyvåpen, men så ble jeg «Sjanghaiet» av Hæren. Først skulde jeg gå rekruttskole. Det gikk op i å plukke poteter i tre uker, uten én times eksersis. Derefter blev jeg sendt op her i Bilavdelingen. Her kjører jeg en truck, og for øieblikket kjører jeg en gjeng med bladfolk som skal lære å eksersere.»

I avslutningen av besvarelsen sin reflekterer Karen omkring hvordan hun gjennom brevene kunne se unggutten i Olav. Hun fant banneord, prat om festing og damer, kjedsomhet og frustrasjon, iver og glede. Alt dette tegnet et bilde av en ung mann som ikke var ulik hennes egne jevngamle kamrater. Hun konkluderer med at hun følte at hun gjennom prosjektoppgaven hadde blitt veldig godt kjent med sin unge grandonkel, og at han var blitt en levende person for henne.

På jakt etter kilder

I forkant av dette historieprosjektet ble det arrangert et seminar på Kongsgård for de deltagende elevene og inviterte gjester. Historikere med erfaring fra arbeid med lokal krigshistorie delte sine erfaringer med elevene, og relevante etiske problemstillinger ble diskutert. Representanter for henholdsvis Byarkivet og Statsarkivet i Stavanger informerte dessuten om hvilke kilder som fantes hos dem. Dette opplevde elevene som nyttig og relevant.

Gjennom to oppslag i Stavanger Aftenblad i forkant ble dessuten alle lesere som kjente til en eller flere av de 34 personene som var minnet på minnesteinen, oppfordret til å ta kontakt med skolen. Det var god respons på disse oppslagene. Mange mulige informanter meldte seg til skolen, og de aller fleste elevene kunne dermed starte arbeidet sitt med å ta kontakt med gjenlevende slektninger av personen de var blitt tildelt. Da de ferdigskrevne biografiene deres ble levert inn noen måneder senere, viste det seg at mange hadde vært i kontakt med muntlige informanter.

De fleste elevene hadde også funnet informasjon om «deres» person i de lokale arkivene. Både skolearkiv, karakterkort, aviser og adressekalendere var blitt benyttet. Flere kommenterte i besvarelsene sine den gode hjelpen og oppfølgingen de hadde fått ved Byarkivet og Statsarkivet. Noen hadde også henvendt seg til utenbys institusjoner for å få tak i informasjon, som Riksarkivet, Forsvarsmuseet, sykehus, politiet, bedrifter, utdanningsinstitusjoner og organisasjoner. Erfaringene herfra var blandede. Enkelte fikk raske og

Fridag fra den militære treningen, sommeren 1942. Privat (innhentet av Marie Elise Aarrestad)

utfyllende svar, mens andre aldri hørte noe – ikke ulikt det historikere og andre forskere opplever i arbeidet sitt.

Møtene med muntlige informanter var det som for de aller fleste deltakerne ga mest utbytte. Flere kommenterer i tekstene sine hvor interessant og lærerik det var å «bli kjent med» deres person gjennom samtaler med den omkomnes søsken, nevøer, nieser, barndomsvenner eller andre som hadde kjent vedkommende. Under disse møtene ble de gjerne vist fotoalbum, dagbøker, brev eller andre gjenstander som kunne fortelle noe om den falne, som for eksempel krigsmedaljer.

Gjennom veiledning av sine egne historielærere og av ansatte ved Universitetet i Stavanger ble elevene utfordret til å se den individuelle livshistorien de arbeidet med i sammenheng med «den store historien». De fikk tips om aktuell litteratur om krigen, enten om lokale episoder eller om nasjonal eller internasjonal historie. Skjebner på mikronivå kunne dermed kobles til hendelser på makronivå. Felles for alle kilder som ble benyttet, enten de var primærkilder eller sekundærkilder, og uavhengig av om de var publisert skriftlig eller fortalt muntlig, var at elevene ble minnet om å være kritiske til dem. Selvstendige vurderinger av kildene som var blitt benyttet, skulle inngå i tekstene deres.

Elever som forskere

Det er interessant å merke seg at elevene ofte ble interessert i andre sider ved livet til den de biograferte enn det profesjonelle historikere gjerne ser etter. Flere av dem reflekterte eksempelvis rundt hvor lite den øvrige familie visste om hva den omkomne var involvert i av motstandsarbeid. De hadde også tanker om hvor ulikt de gjenlevende familiemedlemmene reagerte på å miste en av sine kjære.

Mange oppdaget at de fant et «spor» som var nytt og tidligere uoppdaget. Elevene var også svært opptatt av å finne ut av hvordan disse menneskene var som personer. Hvordan var de som bror, far eller sønn? Hva var viktig for dem, og hvorfor tok de de valgene de gjorde? Det var spesielt interessant for elevene å undersøke hvorvidt opplysninger fra de ulike kilder samsvarte med hverandre.

Forskerleden skinner klart gjennom i tekstene til elevene. De fleste av dem påpeker i konklusjonen sin at det var mer spennende å arbeide med historiefaget på denne måten enn å få alt «ferdig servert» fra lærebøkene. En evaluering foretatt i etterkant viser at elevene oppfattet prosjektet som utfordrende, spennende og annerledes enn andre læringsoppdrag på skolen, men også som mer krevende. Biografiene i den nylig utgitte boka vitner om at navnene på minnesteinen i granitt for de involverte elevene ble til ansikter og levende mennesker.

Slik døde de

Elevenes biografier viser at det var ulike grunner til at de tidligere elevene mistet livet under krigen. De 34 omkomne kan grupperes på følgende måte:

1. Døde i konsentrasjonsleirer.

Jøder:

Israel Josef Becker (Monowitz. Buna-leiren.) febr/mars 1942

Ada Abigael Becker (Auschwitz) 03.03.43

Motstandsmenn:

Gard Paulsen (Natzweiler) 24.04.44.

Einar Engedahl (Natzweiler) 11.06.44

Johan Jacob Rambach Dreyer (Natzweiler. Døde på Ullevål sykehus.) 16.06.45

2. Drept som følge av kamphandlinger i den innledende krigsfasen.
Øyvinn Øi (Grorud) 09.04.40.
Arne Fjelland (Oltedal) 21.04.40.
Lars Kåre Brath (Dirdal) 23.04.40.

3. Døde mens de var i frivillig militærtjeneste under britisk ledelse.

Flyvåpenet:

Per Svanøe Endresen (331- skvadronen. Flystyrt?) 21.04.42.

Finn Schouw Aanonsen à (Marinens flyvåpen. Styrt.) 05.11.42

Birk Leif Gilje (331-skvadronen. Nedskutt.) 13.04.43

Jens B. Arentz (kamptrening med skvadron 333. Ulykke.)
30.04.44

Herman Hirsch Becker (333-skvadronen. Nedskutt.) 21. 03.45

Magne Hovda (330-skvadronen. Styrt.) 05.04.45

Olav Thorsen (330-skvadronen Styrt. 05.04.45)

Harald Morten Wiese Årstad (330-skvadronen. Styrt.) 05.04.45

Annen tjeneste:

Arne Meldal Værum (Telavåg. Skutt.) 26.04..42

Torleif Osmundsen (Skottland. Motorsykkelulykke.) 19.11.42.

Erik Herman Lund (London. Sykdom.) 02.02.45

4. Døde etter fengsling som følge av motstandsarbeid.

Rolv Lea (Fengslet og skutt.) 26.11.41

Karulf John Hans Bøe (Trandum) 29.12.41

Carl Johan Oftedahl (Trandum) 29.12.41

Olav Ragnvald Olsson (Trandum) 29.12.41

Leiv Lea (Bergen) 02.05.42

Einar Musæus Høigård (Grini) 25./26. nov- 43

Iacob Dybwad Sømme (Trandum) 02.03.44.

Magnus Nilsen (Trandum) 10.05.44

Arne Thu (Grini) 27.06.44

5. Forliste

I forsøk på å nå England:

Gustav Bernhard Helland (Kajakk) mai 1941

Einar Thorsen (Kajakk) mai 1941

Arnulv Riis Eskeland (Blia) nov. 1941

Gunnar Hardeland (Blia) nov.1941

Ulykker (senket av allierte styrker):

Hans Andreas Houen (*DS Prinsesse Ragnhild.* Landegode.)

23.10.40

Oddvar Henning Ommundsen (*DS Selje.* Nederland) 15.05.42

Minnestotten i Kongsgård skolegård. Fotograf: Jan Inge Haga

Endre Grønnestad

Gunnar A. Skadberg

Innledning

Endre Grønnestad var en av de fremste hermetikkpionerene i Stavanger. Han var av en mer beskjeden personlighetstype enn sin kompanjong gjennom mange år, Christian Bjelland, men trolig fikk Grønnestad like mye å si for framveksten av denne nye industrigreinen i Stavanger som sin mer berømte venn og kompanjong.

Bakgrunn

Endre Grønnestad ble født 7. desember 1863 i Tårngaten 8. I 1865 var familien Grønnestad bosatt i Verksgaten 15, der Hans Grønnestad, «logerende skipper», bodde til leie hos sin far, enkemann Peder Hansen Grønnestad. I huset bodde også Hans Grønnestads to halvsøstre, Petrine (16 år) og Ingeborg Cecilia (12 år).

I årene som fulgte var Hans Grønnestad mye på sjøen der han fikk hyre som andre og første- styrmann på stavangerskutene «Elisa», «Amalie» og «Edda». Hans Grønnestad har trolig hatt skippersertifikat, for han kaller seg i noen tilfeller skipper, men sjømannsrullene i Stavanger har ingen opplysninger om at han fikk hyre som skipper.

I 1875 var Hans Grønnestad i Amerika. Trolig hadde han gått i land for å tjene penger, for i folketellingen for dette året står det at hans stilling er ukjent. Kona Tomasine bor til leie i Bagergaden 1 i Rosenkildehagen sammen med datteren Ingeborg Olene på 8 år. Fru Grønnestad livnærte seg

*Endre Grønnestad.
Kilde: Norsk Hermetikkmuseum –
Museum Stavanger
(MUST)*

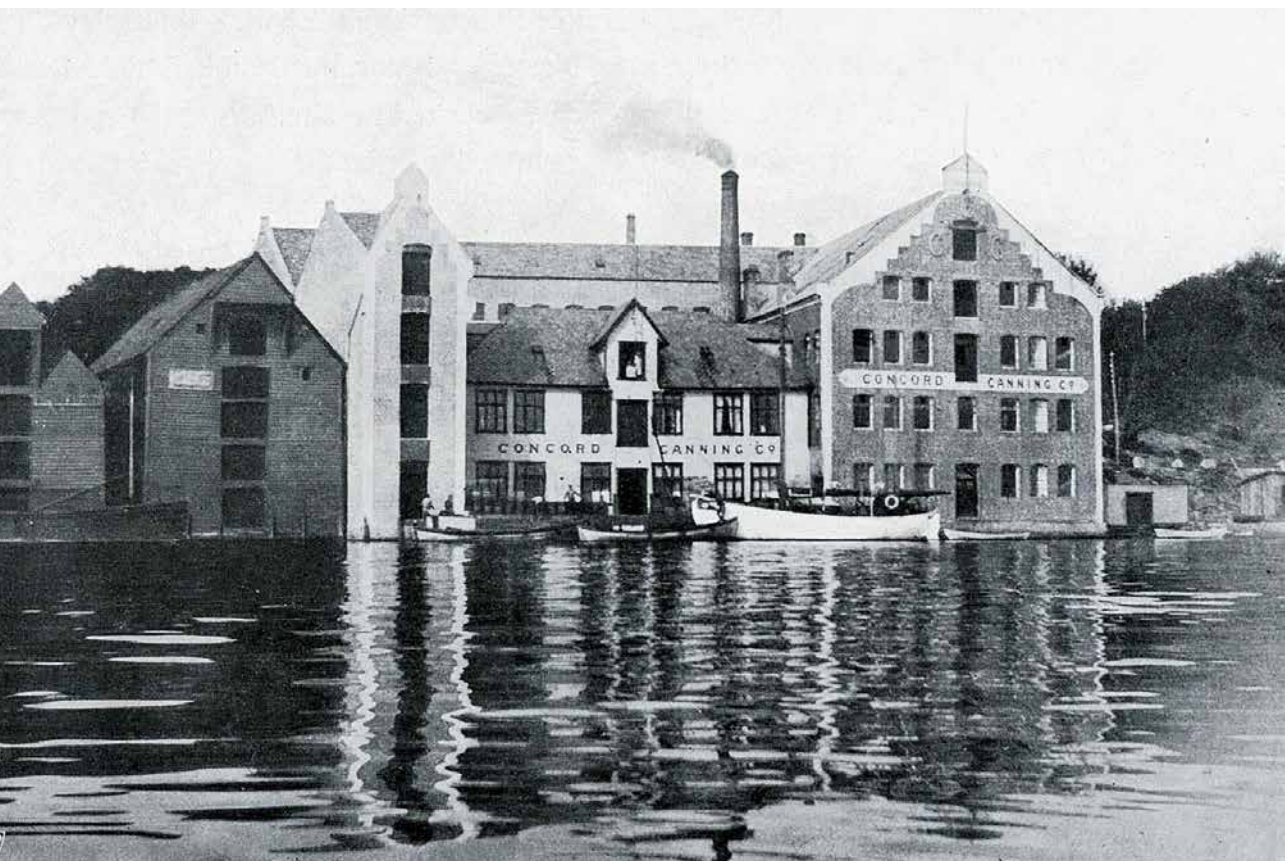
*Fabrikken
Sognefjorden
Sardine Co i Sogn
som Grønnestad
etablerte i 1909.
Kilde: «Stavanger
næringsliv i eldre
og nyere tid».
ca 1914. Opphav
Torfinn Jåsund.*

som «sømmerske». Endre var på denne tiden plassert i pleie hos hussnekker Endre Halvorsen (f. 1805) og grandtanten fru Olene Halvorsen (f. 1812) i Langgaten 2. Plasseringen av Endre kan skyldes at moren hadde mer enn nok med å ta seg av datteren samtidig som hun skulle tjene til livets opphold.

I 1885 var sjømannen Hans Grønnestad tilbake i Stavanger, og hele familien bodde da til leie hos enkefru Olene Hetland i Langgate 2. Endre startet sin yrkeskarriere som ærendsgutt for skipper og handelsmann Johan Carloth Iversen, og i 1885 bar Endre Grønnestad yrkestittelen «agent».

Hermetikkfabrikanten

Endre Grønnestad var en begavet gutt med spesielle språkevner, og han var flink til å formulere seg både muntlig og skriftlig. Musikalsk var han også, og det var i Ynglingens sangkor at han og Christian Bjelland fant hverandre og ble omgangsvenner. Fra 1883 drev de forretninger sammen. De to kreative og handlingsdyktige ungdommene satset på eksport av naturprodukter som rype, storfugl og fiskeprodukter til England. Siden ble også ørret og hummer eksportert til det britiske markedet. Bjelland mente imidlertid at det var nok med en sjef i firmaet, og han visste hvem det burde være! Dermed avsluttet de to kompanjongene sitt forretningsmessige fellesskap allerede i 1884, selv om vennskapet varte ved.

Grønnestad fortsatte med eksport av vilt, hummer og laks, samtidig som han drev en agentur- og kommisjonsforretning. Fra 1889 til 1907 samarbeidet igjen Grønnestad og Bjelland, men denne gang med Bjelland som tydelig leder både i navnet og gavnet. Grønnestad fant seg i at han bare skulle ha 25 % av overskuddet.

I 1898 stiftet Grønnestad «Hermetikfabrikanernes Forening» som et felles forum for byens hermetikfabrikanter. I en nekrolog over ham står det at «Grønnestad bærer en stor del av æren for, at norsk hermetikkindustri indtar den stilling, den har i dag.»

Ekteskap

Endre Grønnestad giftet seg i St. Petri kirke 12. desember 1888 med Bergitte Bjørnsen. Hun var født 5. mai i 1863 og hadde vokst opp i Høleberg-gate 1 i Østervåg. Foreldrene var smed Torger Bjørnsen og fru Elen Elisabeth Thorsdatter.

Endre og Bergitte Grønnestad bosatte seg på Bispeladegården, der de kjøpte eiendommen «Granli», som siden fikk adresse Ladegårdsveien 69.

*Fabrikken
Concord Canning
Co i Sandviken,
Stavanger.*

*Kilde: «Stavanger
næringsliv i eldre
og nyere tid».
ca 1914. Opphav
Torfinn Jåsund.*

Nedre Strandgate 21 da bygningen huset kontor og lager for Concord Canning Co i Stavanger, ca 1910. Kilde: Stavanger maritime museum – Museum Stavanger (MUST)

I 1900 står Endre Grønnestad oppført der som hermetikkfabrikkeier sammen med kona og barna Tordis Margrethe (f. 1889), Elfride Elisabeth (f. 1891), Endre jr. (f. 1897) og Finn Bjørgulf (f. 1899). Fru Bergittes mor, Elen Elisabeth Bjørnsen, bodde sammen med datterens familie på Granli, Eilertsminde, både i 1900 og 1910. I 1907 fikk ekteparet Grønnestad datteren Hildur.

I adressebok for Stavanger i 1901 står Endre Grønnestad oppført som fabrikkieier (i Chr. Bjelland & co., i Skagen 4) og med privatbolig på Ladegaardsveien. Foreldrene bodde på denne tiden i Langgate 28, og begge arbeidet i hermetikkfabrikker, og vi gjetter på at det var sønnen som hadde skaffet dem jobbene. Moren står oppført som «bestyrerinde hos Bjelland».

I 1901 (tinglyst 1. juni) kjøpte Endre Grønnestad Nedre Strandgate 21 for 36 000 kroner. Selv om Grønnestad samarbeidet med Chr. Bjelland på denne tiden, var Nedre Strandgate 21 en investering han gjorde på egne vegne. Fra 1907 nyttet han huset på Stra'en som hermetikkklager for fabrikk «Concord Canning» som ble åpnet i Sandvigå 27 dette året.

Andre engasjementer

Inn i det nye århundre engasjerte Endre Grønnestad seg også i «Oplysningskontoret for Norges næringsveie», i sentralstyret for Norsk Arbeidsgiverforening, som formann i Stavanger Husflidforening og i amtets permanente kommunikasjonskomité. Han satt i styret for D.S.D. og i Den norske amerikalinje, og han arbeidet med stor iver for å sikre byen god sjøverts kommunikasjon både innenlands og utenlands. Grønnestad var også medlem av styret i Stavanger Turistforening.

Grønnestad var en glad sanger, både i sangkoret til byens Ynglingeforening, og i sangkoret «Ljom». Da det i 1909 ble arrangert et større sangerstevne i Stavanger, var Grønnestad medlem i hovedkomiteen. Han var også glad i å deklamere, og han kunne mange dikt utenat. En journalist skrev at fabrikkeieren minnet mest om kong Christian IV som stod ved høyen mast når Grønnestad inntok sin posisjon med snadden i munnen og deklamerte med stort patos og stor innlevelse.

Samarbeid med Bernhard Sanstøl

I 1907 skilte Grønnestad og Bjelland lag for andre gang, men begge var fortsatt engasjert innen utvikling av hermetikkindustrien i byen. Begge hadde landsted på Sele, og vennskapet mellom dem fortsatte livet ut.

I 1907 slo Grønnestad seg sammen med den like erfarne Bernhard San-

Etikettene til fabrikkene i Sognefjorden og Stavanger var tilnærmet identiske. Kilde: Torfinn Jåsund.t

Bjelland og Grønnestad på vei til utstilling med hermetikkk-produkter, trolig i Chicago 1893. Kilde: «Chr. Bjelland & Co AS, 1882–1982». C.F. Kolderup.

Etiketter fra Bjelland et Co. Grønnestad utgjorde «Co». Kilde: Norsk Hermetikkmuseum – Museum Stavanger (MUST).

da han startet det nevnte firma Concord Canning Co., som han i 1916 blev eneindehaver av.

Endre Grønnestad efterlater sig hustru, f. Bjørnsen, og flere voksne barn.

of the firm Chr. Bjelland & Co. up to 1907 when he started Concord Canning Co. and in 1916 he became sole owner of this Company.

Mr. Grønnestad has left his wife, née Bjørnsen, and several grown-up children.

Endre Grønnestads begravelse.

En gripende høitidelighet.

Fabrikerer Endre Grønnestad blev den 6. juli begravet fra kapellet paa Ladegaard under enestaende stor deltagelse. Kapellet kunde ikke rumme en brøkdelen av sørgeskaren, blandt hvilken saaes byens embeds- og bestillingsmænd, de fleste forretningsmænd og mange arbeidere.

Sørgehøitideligheten blev indledet ved at „Ljom“ sang: „Jeg vet mig en søvn“. Provst *Aanensen* holdt talen. Han mindet om at avdøde var git en opgave at løse, Vorherre satte ham istand dertil og opgaven blev løst slik at hans fødeby altid vil være ham taknemlig. Endre Grønnestad begynte nedenfra, men var med at reise fødebyen i en periode da det gjaldt noget. Naar vi samler os til minde om hans livsværk, saa ser vi for os billedet av en mand som har baaret dagens byrde og hete, men som har løst oppgaverne med utholdenhet og intelligens. Men vi er samlet for at høre guds ord og det taleren vilde fæste oppmerksomheten

Kontorchef *Andreassen* nedla en sølvkrans fra arbeidere og funktionærer ved C. C. C. Der vil bli savn og sorg og tomrum efter den avholdte chef.

Hr. *Moklebust* nedla krans fra funktionærer og arbeidere ved C. C. C.s filial i Uskedal. „Me hev berre ljose minne fraa vaar kjære chef og nærer den største vyrdnad for minnet hans“.

Wilh. Aarstad nedla en krans fra Sognefjordens Sardine Co.s arbeidere og funktionærer.

Konsul *Bjelland* nedla en krans fra Bjelland & Co. med tak for godt samarbeide i mange aar. „Fra vi var unge gutter har vi arbeidet sammen. Det faldt i avdødes lod at nedlægge et godt arbeide for hermetikindustriens utvikling og han efterlater kun de bedste minder.

Kjøbmand *Kirsebom* nedla en krans fra „Ljom“ med tak for sanginteresse og trofast venskap.

Videre: Skattefoged *Børresen* fra frimurerlogen

støl. De to forretningsmennene gikk sammen om å bygge en ny, moderne hermetikfabrikk, Concord Canning & Co., i Sandviken, en bygning som siden fikk adresse Sandvigå 27. (Sandvigå 24 ble for øvrig bygd som lager for Christian Bjelland i 1913, og huser nå Grafisk museum).

De to nye samarbeidspartnere hadde gode kunnskaper både om innenlandske og utenlandske kunder og markeder, og snart var etterspørselen fra den nye fabrikk større en det produksjonskapasiteten kunne tilfredsstille. I 1909 etablerte firmaet seg med «Sognefjordens Sardine Co.» i Leikanger, og allerede i 1911 ble fabrikk i Sandviken utvidet til dobbel størrelse. Arbeiderne i fabrikk ble tilbudt kantine med marmorbord, badrom, dusj og dampbad. Fabrikk fikk elektrisk lys, elektriske elevatorer og sentraloppvarming og var på denne tiden byens mest moderne.

I 1912 ble igjen virksomheten utvidet. Concord Canning & Co. kjøpte Ivar Arnesen & Co.s fabrikk i Uskedalen i Hardanger der det ble oppført et nytt røkeri. Fabrikk drev også med eksport av laks og levende hummer. Firmaet hadde egen hummerpark på Espevær i Sunnhordland. I 1913 hadde firmaet 154 ansatte, men i 1918 var dette tallet sunket til 80.

Slutten

Da Endre Grønnestad passerte 50 år i 1913, ble han omtalt slik i en av byens aviser: «Fabrikerer Grønnestads livssaga er eventyret om unggutten som ved flid og dygtighet har arbeidet sig frem fra intet til at indta en ledende stilling i norsk næringsliv.» Men samtidig fikk han på denne tiden problemer med diabetes, og det var denne sykdommen som førte til hans død tre år seinere, den 29. juni 1917.

Grønnestad fikk rosende nekrologer i byens aviser. Stavangeren skrev bl.a.: «Han har været banebrytende inden hermetikbranchen, tillidsmand paa nærsagt alle omraader og som menneske og kamerat den bedste som kunde tænkes.» Stavanger Aftenblad skrev: «Ti han var ikke bare et elskværdig og forstaaelsesfuldt menneske, hvem det var en glæde at komme i berøring med. Han var ogsaa en mand med mange interesser. Man kunde læsse paa ham nærsagt hva det skulde være av arbeide, uten at han protesterte. Altid i godt humør, altid nynnende og tilfreds, altid i virksomhet for at klare baade sine egne affærer og de mange hverv, som hans medborgere i tidens løp la paa ham, og som han bar saalænge hans kræfter rak.»

Det var i første omgang kona som overtok mannens næringsforetak, og i folketellingen for 1920 står hun oppført som enke og fabrikkieier. Grønnestads arvinger solgte i 1930 huset på Stra'en til brødrene Nils og Harald Aarrestad for 60 000 kroner.

Slektsoversikt for Endre Grønnestad

ENDRE GRØNNESTAD

(1863-1917)

Hans Pedersen Grønnestad
(11.9-1834-), styrmann

Thomasine Marie Tostensen
(4.12-1837-)

Peder Hansen Grønnestad Ingeborg Cecilie
skipperborger (1799-1873) Larsdtr. Grødeland
(1803)

Ole Torstensen Lende Anne Ivarsdtr.
snekker (f. 3.6-1817) (ikke gift i Stavanger)

Hans Knudsen Elen Guria Lars Endresen
Grønnestad Rasmusdatter Grødeland
skipperborger (1763-1802) (1763-1824)
(1756-1808) skipperborger

Ingeborg Torsten Olsen Marthe Olsdtr.
Maria Lende, dagleier Taxdal
Tollefsdtr (1776-) (1787-)
Wallem (bodde på (gjestgiver
(død 1811) Sølvberget) som enke)

Klipp fra Stavanger Adresseavis i 1830-årene

Jan Fredrik Berg

Stavanger Adresseavis var byens første avis, trykket hos Lauritz Christian Kielland. Avisen kom ut med ett ukentlig nummer fra 1833 til 1840 og kalte seg selv *et Blad af blandet Indhold*. Den karakteristikken passet utvilsomt ganske godt. Ukeavisen ga spalteplass til sladder og beskyldninger av mange slag. Anonyme innsendere skrev flittig om klanderverdige forhold. Av og til fant myndighetene beskyldningene så alvorlige at de satte i verk undersøkelser. Det var ikke uvanlig at dårlig embetsførsel ble avslørt, påtalt og straffet. Her kommer et tilfeldig knippe om datidens hendelser.

Folketelling

Fredag 8. januar 1836 kunne avisen fortelle om resultatet av bytellingen, som ble gjort 27. november 1835. Denne sene høstdagen ble det registrert 4.857 innbyggere i Stavanger. Det var en formidabel økning fra tellingen i 1825. Den gang ble bare 3.777 mennesker registrert innenfor den snevre bygrensen. På ti år hadde kjøpstaden hatt en befolkningsøkning på 1.080 personer, eller statistisk uttrykt, en økning på 28,5%. Tellekorpsset og byens statistikere hadde ikke ligget på latsiden etter sine besøk i de 1.058 hjem, eller husholdninger – som det ble skrevet. Tallene viser at det gjennomsnittlig ble listeført 4,6 personer i hver husholdning. Avisen spesifiserte befolkningen som 2.257 *af Mandekjøn*, og 2.600 *af Qvindekjøn*. Altså en naturlig, men muligens vel stor, overvekt av kvinner.

Avisens lesere fikk telleresultatet ytterligere spesifisert. Byens myndigheter hadde analysert tall og opplysninger og kunne gi avisens lesere detaljert kunnskap om yrkesfordelingen i kjøpstaden. På slutten av året 1835 hadde Stavanger eksempelvis 17 embetsmenn, 70 kjøpmenn, 24 høkere og vertshusholdere, 184 håndverkere av alle slag, 83 skippere, 166 sjøfarende og fiskere, 388 tjenestefolk og 123 fattige.

Fem uker etter at resultatene fra folketellingen sto i avisen, altså 12. februar 1836, kom det korrigerende opplysninger på trykk. Det hadde nok vakt oppsikt at byen bare hadde 123 fattige. Folk flest mente vel at de så

Logoen til Stavanger Adresseavis endret seg lite de første tiårene. Her er en versjon fra 1845.

andre realiteter, og mange mente muligens at fattigskatten burde minskes når så få mottok ytelser fra fattigvesenet. Riktig myndighet følte vel behov for å korrigere og presisere tallet. Avisens lesere fikk opplyst at det var 176 voksne og 115 barn som i 1835 mottok ytelser fra fattigkassen, altså ikke bare 123 som tidligere opplyst. Avisen var skeptisk også til de nye tallene og legger til at antallet sikkert var dobbelt så stort, dersom man la til betlerne – altså byens tiggere.

Jubelfest med kaos – i Domkirken.

Forskjellen var stor mellom det som skjedde i Stavanger Domkirke to søndager i 1837. Søndag 5. november var det en spesiell høymesse i kirken. Da skulle det være *Jubelfest* til minne om reformasjonens innførelse i Norge. For å spisse høytiden hadde et *Chor af Damer og Herrer* innfunnet seg i sine fineste gevanter. Koret skulle lede allsangen under høymessen og i tillegg framføre godt innøvde *Choralmelodier* etter *Aftensangs-Gudstjenesten*. Vi som ikke var til stede, må ha lov å tro at begge evenementene var oppløftende og høytidsstemte. Mandagen etter høymessen var det også *Jubelfest* på Kongsgård, arrangert av Stavangers lærde skole. Ganske mye mindre jubel ble det søndagen deretter.

Uvanlig mange kirkegjengere hadde samlet seg i Domkirken. Stavanger Adresseavis anslø antallet til om lag 300. Så kaotisk som kirken var innredet den gang, var dette flere enn det var plass til. Alle kirkestolene var opptatt. Folk sto tettpakket i midtgangen og sidegangene, klemt som sild i tønne. Til å begynne med gikk alt rolig for seg. Men plutselig, midt under prekenen, oppsto det stor uro blant dem som sto mest sammentrengt nederst i midtgangen. En kone, som senere viste seg å komme fra Randaberg, ble likblek og svært urolig. De som sto nærmest, ville hjelpe damen ut i frisk luft, gjennom hoveddøren, men det var slett ikke lett. I stemmelen ropte en av de gode hjelperne, ganske høyt: «vann, vann!». Mannen ville bare hjelpe den stakkars damen, som åpenbart hadde fått et illebefinnende.

Men den velmente bønnen om vann ble av mange oppfattet som et varselrop om: «brann, brann!». Folk reiste seg og fikk se at en ustyrlig flokk som presset seg mot utgangen. Synet var skremmende og ble oppfattet som flukt. Straks var panikken i gang. Flere ropte: «brann, brann!». Fra prekestolen prøvde pastor Alexander Lange å berolige kirkelyden, men alt for mange strømmet nå mot utgangene. De som ble stengt inne, knuste resolutt vinduene og tok seg ut gjennom glassplinter og blyinnfatning. Innpå 20 minutter tok det å roe gemyttene. Avisen fortalte at da roen kom tilbake, fortsatte høymessen. Da den startet, var det nesten like mange tilstede i vår ærverdige domkirke som før tumultene.

Provst Alexander Lange virket i Stavanger Domkirke i 1830-årene. Kilde: «Provst Alexander Langes optegnelser om sit liv og sin samtid» (Jacob Dywalds forlag 1905). Byarkivet i Stavanger.

Etterlyst musketer

Fredag 1. desember 1837 fikk armékaptein Jacou R. Møller trykket en alvorlig etterlysning i avisen. Offiseren mente nok at avisens lesere kunne hjelpe med å spore opp en desertør. Møller var sjef for *Ryfylde Compagnie af Det Søndhordlandske Musketeer-Corps*, og nå hadde det utrolige skjedd. En av hans musketerer var ulovlig fraværende, uten lovlig grunn og uten varsling av noe slag. Musketeren måtte finnes og straffes etter disiplinærreglementet. Leserne fikk vite at den etterlyste soldaten var Jacob Jacobsen Svineli. For å hjelpe med gjenkjennelsen fikk leseren vite at rømlingen var 24 år, 63 tomer høy, hadde brune øyne, brunt hår og var ganske spedbygd.

Møllers kompani var stasjonert rundt gården Pundsnes i Jelsa, og soldatene hadde fått klar ordre om å holde seg innenfor et veldefinert «kompaniområde». Det var nettopp dette Jacob Jacobsen hadde gitt blaffen i og i stedet forsvunnet. Nå ba kapteinen om hjelp fra avisens lesere. Møller anmodet myndig om hjelp til å finne desertøren. Men kapteinen ba om mer. Han ville at *Alle og Enhver*, som måtte treffe på Jacobsen, skulle anholde ham resolutt og snarest mulig få rømlingen tilbake til teltleiren.

Vi vet ikke om kaptein Møller fikk hjelp fra leserne, men Jacob Jacobsen Svineli fikk ganske sikkert føle alvoret med å neglisjere kompanisjefens ordre.

Sedelighetens ridder

Det var mye å forarge seg over – også den gang. Ikke minst var utukt og mangel på sømmelighet til stadig irritasjon for de prektige. Stavanger Adres-

Stavangerfolk morer seg på Breiavatnet i 1864. Klesstilen er litt anderledes, men Breiavatnet og vinteraktivitetene var nok de samme som i 1830-årene. Kunstner: Mons Gabriel Monsen. Kilde: Kulturhistorisk avdeling – Museum Stavanger (MUST).

seavis formidlet gjerne leserinlegg om slik utidighet. Torsdag 6. desember 1834 fikk en anonym innsender lese sin egen bekymring på trykk, om hvor løssluppet det var blitt i forlovelsestiden. Vedkommende vokter av moralen skrev at man rett nok, under tvil, kunne tolerere at forlovede par levde sammen, men ikke i uendelighet. Han navnga enken Ingeborg Øglend, som da bodde ved Breiavatnet. Hun var festet til tømmermannen Johannes Line og bodde utuktig sammen med ham.

Problemet var at dette hadde pågått i hele tre år, uten at paret hadde vist antydning til å la seg smi i Hymens lenker. Forholdet hadde, som man kunne frykte, resultert i et barn – avlet i synd. Barnet var allerede ett og et halvt år gammelt, og fremdeles var ikke foreldrenes lysning lest fra prekestolen. Innsenderen påsto at denne syndige umoralen hadde vakt menighetens forargelse. Samtidig refset han kirkens *Tilsynsmand*, altså prestens innsatte medhjelper, for ikke å ta affære og gjøre sin plikt.

Barnepassende bestemødre

Stavanger Byselskab ble stiftet av byens aktverdige menn. Formålet var å lindre nød og fattigdom. 4. januar 1839 innbød stiftelsen byens eldre kvinner til å melde seg frivillig. De ble bedt om å bli frivillige og ulønnede barnepiker for barn mellom 2-7 år. Meningen var at barn av fattige foreldre skulle få en trygg plass å være, under kyndig oppsyn hele dagen, men ikke kveld og natt. Foreldrene skulle selv være ansvarlig for mat og klær til barna. Samtidig ba herrene Cederberg, Rosenkilde, Schøtz, Eckhoff og Bahr om gaver til dette foretaket. De foretrekker pengegaver gitt for et år om gangen og antyder beløp fra en spesidaler og oppover. Gode borgere kan også gi en engangssum, da på minst 10 daler. Men, selvfølgelig, folk måtte gjerne gi som de ville, og helst med gavmild hånd.

Foretaket ble ingen umiddelbar suksess. Pengene kom inn i rykk og napp og helst mindre enn det var behov for. Den største utgiften var til husleie og oppvarming. Avisen kunngjorde stadig hva som kom inn og resterende behov. Stiftelsen ønsket å leie et stort hus med tilsvarende stort kjøkken. Ønsket ble utvidet med at huset også burde ha en stor og solrik uteplass. Det står ikke nevnt hvilken leiepris stiftelsen hadde evne til å betale. Selv om økonomien tydeligvis var anstrengt, var det åpenbart god tilgang på trengende barn, men også på frivillige og gratisarbeidende bestemødre. Stiftelsen avverterte ikke senere om slike behov.

Snadder med påmontert hytte

Fredag 31. mai 1839 fikk en innsender utløp for sitt genuine sinne og sin endeløse bekymring. Avisen ga spalteplass for borgerens frustrasjon. Saken var at folk, særlig de som var fremmede i byen, åpenlyst og frekt røykte i byens gater og til og med inne i butikkene. Den sinte innsender hadde sett slike unoter gjentatte ganger. Folk røykte åpenlyst sine sigarer og smattet på

ubedækkede Tobakspiber. Og det fikk de fritt gjøre uten at politiet grep inn. Så ille var det altså blitt i denne byen.

Den forargede spør rett ut om det nå er blitt lov å bryte politiforskriftene, de som uttrykkelig forbød enhver å røyke på åpen gate – og i de trange krambodene. Hadde folk flest, og politiet i særdeleshet, glemt at brannfaren hang som en tett røyksky over den knusktørre og tettbygde trehusbyen? Visste ikke folk at det var brannfarlige ting der de handlet? Det var nok å minne om parafin og krutt. Enhver kunne forestille seg hva en gnist fra en snadde eller en fraslengt sigarstump kunne forårsake av elendighet. Ildebranner hadde byen hatt nok av.

I sin iver glemte den sinte innsenderen å ta et bittelite forbehold. Det var nemlig tillatt å røyke snadde hvor som helst – også på åpen gate. Politiforskriftene var klare her. Men pipen måtte være utstyrt med *Hytte*. Denne hytten var en innretning av metall som ble montert på pipehodet. På toppen av «hytten» var et perforert og hengslet lokk. På den måten kunne man fylle og tømme pipen. Under røykingen kom det frisk luft inn, men ingen gnister slapp ut. Klagesangen i avisa nådde byens øvrighet. Byens konstituerte byfogd het Bernt Hamre. Han var også byens politimester og følte derfor plikt til å berolige både innsenderen, avisens lesere og andre engstelige sjeler.

Hamre rykket inn en annonse i neste nummeret, en uke etter brannfakkelen fra den anonyme. Der viser han til *Brannanordningen angaaende Brandvæsenet for Kjøbstederne*. Denne var fra 1767, men likevel spill levende. I kapittel 4, § 14, sto det listet opp steder som var særlig brannutsatt, alt fra sengekammer til høyloft. Men i §16 kom forbudet innsenderen mente folk nesten hadde glemt. I paragrafen sto det kvast og rett fram at røyking, eller *smøge*, som det da het, var aldeles forbudt – nettopp slik den bekymrede innsender hadde skrevet. «Pipehytten» nevnes uttrykkelig som unntak. Straffen for å bryte forskriften var 32 skilling, og mulkten skulle gå direkte til anmelderen. Muligens var det derfor Hamre var nøye med å oppfordre folk til å melde slike lovbrudd, men da direkte til byens branninspektør. Angiveri var upassende – da som nå.

Stavanger – nyoppstått by med langsom vekst

Hans Eyvind Næss

Tone Daasvand: Formuende, middelmådige og fattige. Den sosial sammensetningen i Stavanger 1661-1801. Stavanger 2012. 161 s. I AMS-varia nr. 54.

Tone Daasvand har publisert en omfattende sosialhistorisk studie av en viktig periode i Stavangers historie. Boken er en revidert utgave av hennes masteroppgave ved Universitetet i Bergen. Hun har funnet frem til, lest og analysert et stort antall kvantitative kilder fra tidsrommet 1661-1801. Boken er rik på tabeller og grafer som forteller om endringer i befolkningsstrukturen. Her får vi inngående kunnskap om yrkesfordelingen mellom embetsmennene, kjøpmenn, håndverkere, arbeidsfolk og tjenere. Forfatteren begrenser seg ikke til å meddele de kvantitative opplysninger isolert, men viser ved bred orientering i norsk forskning på demografi og sosialhistorie likheter og forskjeller i vekstperioder mellom Stavanger og de andre norske byene. Hennes hovedmål er å analysere den sosiale sammensetning i perioden. Hun begrenser ikke studien til å definere sosiale grupper og fortelle om det innbyrdes tallforholdet mellom disse gruppene. Daasvand analyserer også alle formues- og inntektsforhold i bysamfunnet i en tidsperiode med begrenset kildemateriale. Svært mange av de kilder Daasvand benytter seg av, foreligger i trykte kildeutgaver. Hun kunne kanskje fått enda mer differensierte konklusjoner når det gjelder inntekts- og formuesfordelingene de sosiale gruppene i mellom om hun hadde benyttet det ganske rike utrykte likningsprotokollmateriale som er bevart (med lakuner) fra så tidlig som 1690.

Daasvand viser på en overbevisende måte hvordan Stavangers stillstand på 1600-tallet og 1700-tallet var en følge av lokale kriser og vanskeligheter av flere slag, alt fra pesten i 1695, bybrannen i 1684, det midlertidige tapet av kjøpstadsprivilegier og flyttingen av bispeembetet og stiftsadministrasjonen til Kristiansand.

TONE DAASVAND

Formuende, middelmådige og fattige

Den sosiale sammensetningen
i Stavanger 1661–1801

Innledningsvis spør Daasvand om hvilken utvikling som fant sted i byen fra slutten av 1500-tallet og fremover. Hun peker på den ekspansjonen som da fant sted, men hun trekker i beskjeden grad frem sammenhengen mellom veksten og den senere stillstandsperioden for å forklare den langvarige stabiliteten på 1700-tallet. Stavanger vokste mer enn de andre norske byene i årene 1570-1630. En årlig vekst over en lang periode på 5,27 prosent i Stavanger var formidabel (s. 20f). Byen hadde derimot en svært lav vekst

på 1700-tallet. Spørsmålet er om stabilitet i Stavangers tilfelle egentlig er ensbetydende med stagnasjon og relativ tilbakegang. Var det snarere en konsolidering blant byens ledende familier som skapte den nødvendige økonomiske og kompetansemessige styrke som kunne matche en ny vekstperiode?

Stavanger hadde bare noen snes innbyggere og en fåtallig byadministrasjon ca. 1560. Omkring 1630 hadde byen trolig tre ganger flere innbyggere. Byen hadde opplevd en boom som relativt sett kanskje var større enn noensinne, ikke minst tatt i betraktning av at byen hverken hadde et administrativt eller kompetansemessig fundament da oppgangen begynte. Kompetansen kom i stor grad fra innvandrere fra en rekke europeiske land. Når hovedundersøkelsen begynner i 1661, mister en kanskje av syne de økonomiske problemer byen stod overfor allerede før dette tidspunkt bl.a. som følge av den tragiske bybrannen i 1633 og tilbakegangen i tømmerhandel og vareomsetning som hadde begynt allerede før 1660-årene. Matrikelen fra Ryfylke i 1665 har mer enn ett eksempel på omtaler av gårder der det i fordums tid fantes skjønn eikeskog som var blitt helt utryddet.

Daasvands oversikter over formues- og inntektsfordelinger vil bli en hovedreferanse for alle som i fremtiden vil beskjeftige seg med Stavangers sosialhistorie. Hennes talloppgaver forteller om betydelige inntekts- og formuesforskjeller mellom en fåtallig overklasse av embetsmenn og kjøpmenn. Interessant er hennes påpekning av forskyvninger innenfor denne overklassen i embetsmennenes disfavør. Dette forholdet kunne ha vært forklart mer inngående. Det har åpenbart sammenheng med at statstjenestemenn etter et kongelig påbud fra 1681 ikke skulle beskjeftige seg med næringsdrift. Daasavands mange eksempler viser at embets- og kjøpmannsstanden forble en sosial maktelite over lang tid.

I dette kvinneåret, kvinnestemmerettsjubileumsåret, er det naturlig å fremheve et funn i Daasvands undersøkelse som er kraftig underkommunisert av henne selv. Formuesoversiktene (s. 70, 75, 80, 81) viser at mange kvinner (enker) på flere tidspunkt forvaltet både næringsaktiviteter og betydelige formuer. Et eget avsnitt med kvinner i tittelen ville ha vært et attraktivt blikkfang.

Imponerende arbeid! Vakker layout og mange fine illustrasjoner. Dette er ikke middelmådig, tvert imot. Men middelmådige personer var vel heller ikke alle de som befant seg i det midlere sosiale og økonomiske sjiktet i byen, jfr. tittelen?

Stavanger bys historie – noen tanker

Knud Helliesen

Hver generasjon må skrive sin historie, vi har ventet i mange generasjoner på å få en samlet fremstilling av Stavanger bys historie, og nå er den kommet. Vi må nesten sitere Kielland: «Vi kommer sent - Hr. Kunsel! men vi kommer godt!»

Det er imponerende at det skjer i disse digitale tider, og mens mange har ment at «de store fortellinger» er døde, og at det er slutt på de store historiske bokverk. Her er vår fjerne og nære fortid samlet i et praktverk i fire bind.

Det er et i enhver forstand stort verk, mer enn 1600 sider, faglig og pedagogisk solid, alle bøkene har et fyldig og flott billed- og kart materiale godt integrert i teksten, sammen med litteraturlister, noteapparat og person- og sakregister. Wigestrands forlag, Stavanger kommune, hovedredaktørene, redaksjonsrådet og billedredaktøren har sammen med forfatterne gjort en utmerket jobb.

Jeg mener jeg har greid å skape meg et helhetssyn på verket, kanskje kan mine refleksjoner være til nytte for mange som allerede har kjøpt bøkene, eller som har tenkt å kjøpe dem. Det er selvfølgelig unødvendig å lese alle fire bind i et strekk, men det går an å ta bøkene hver for seg, og gjerne begynne bakfra.

For først å si noe samlet: Alle bøkene er godt skrevet og komponert, de er oversiktlige, lette å finne frem i- det eneste jeg savner er en del sidehenvisninger frem og tilbake i teksten. Dette erstattes imidlertid delvis av kapitellhenvisninger, og av et godt utarbeidet register, hvis man underveis mister tråden!

Bind 1

«Bispeby og borgarby - frå opphavet til 1815» er skrevet av Geir Atle Ermland og Arne Solli. Dette er nok det tyngste bindet for ikke-fagfolk, det dekker ca. 600 års historie, og stoffet er vel nokså fjernt for de fleste av oss. Jeg har stor sans for begynnelsen, drøftingen av byens opphav- hvor og når- og om Stavangernavnet. Domkirken og bispen kom til å stå sentralt, derfor

var det dramatisk da bispesetet ble flyttet til Kristiansand i 1684. Jeg setter og stor pris på kapitlet om «det eldste bylandskapet», som ved hjelp av kart og bilder viser hvor sentralt Vågen og Breiavatnet alltid har vært i byens historie - gjennom vekst og kriser. Ellers er bokens hovedtema - her som i de andre bøkene- anslått i tittelen: Overgang fra bispeby til borgerby og bysamfunn, med hovedvekt på håndverk, handel og sjøfart. Det er interessant å se det kjente kartet til byskriver Aagaard brukt så mange steder som illustrasjon til utviklingen.

Bind 2

«Sild og seil 1815-1890» av Ole Kallelid handler om og er eksemplarisk konsentrert om nettopp sild og seil! Det er kanskje urettferdig når jeg sier at Kallelids bok er den mest «letteleste»: Teksten flyter og hovedvekten legges hele tiden på de lange linjer, hvor detaljer er skåret ned til fordel for den episke fortelling.

Et «lærestykke» er kapitlet «Byen brenner», om storbrannen i 1860, som førte til et Tidsskille: Byen måtte moderniseres og det offentliges innsats økte kraftig. I større grad enn i de to siste bind konsentreres fremstillingen - forfatteren føler seg kanskje mindre forpliktet til å beskrive alle byens firmaer - det episke kombineres med analyser av årsak-virkning forhold. Samtidig får vi godt innblikk i vekkelsesbyen og avholdssaken, bred plass blir også gitt til Lars Oftedal. Kallelid er også flink til å bruke skjønnlitterære tekster som illustrasjon, og verket avsluttes dramatisk: Stavanger er i krise, og vi blir ivrig over til neste bind!

Bind 3

«Industribyen 1890 -1965» er skrevet av Anders Haaland, og han har kanskje, i likhet med forfatterne av siste bind, følt seg forpliktet overfor alle byens bedrifter i vår nære og dramatiske fortid. Alle detaljene i Haalands fremstilling blir hele tiden innordnet i helhetsperspektivet: finanskrisen i 1880-årene og hermetikkindustrien som redder byen, verdenskrigene, avholdspolitik og bedehus, arbeiderbevegelsen, trehusbyen og sanering av sentrum - Lars Oftedal (her også) og Rosenberg, det meste er med i et forrykende tempo- samtidig stramt og godt komponert- og oppdatert: I beskrivelsen av jødernes skjebne i Stavanger og Rogaland er det redegjort for den siste tids debatt mellom Kjersti Dybvig og Frode Sæland. Fremstillingen tar nesten pusten fra oss, men det gjør godt å stå løpet ut!

Bind 4

«Oljebyen 1965-2010» er skrevet av Gunnar Roalkvam og Kristin Øye Gjerde. Dette er samtidshistorie på en imponerende måte: analyserende og perspektivrikt. Det blir naturlig nok lagt stor vekt på det strategiske kappløp for å gjøre Stavanger til oljebyen. I den sammenheng er det glede-

lig - og egentlig selvfølgelig - at ikke Arne Rittedal får all ære, men at andre får sin velfortjente plass: Konrad B. Knudsen, Torolf Smedvig, Leif Larsen og Kjølvs Egeland, ja som Gunnar Berge uttrykker det: «absolutt alle gode krefter i fylket trakk sammen». Samtidig drøftes hvordan hermetikkbyen forsvinner og hvordan store deler av næringslivet får problemer. Vi kan lese om Stavangerbedrifter som svekkes: Stavangerflint AS, Dreyer, Stabenfeldt, Sven Andersen Møbelfabrikk, såpefabrikken Svend Mauritzens sønner, Strong og Grude- vi finner nesten alt her! For mange vil nok den lange, kronglete vei frem til Universitetet i Stavanger, og drøftingen av den avideologiserte enighetspolitikken og samarbeidet i Stavanger, interessere. Sentralt står de to høyreordførerne: Rittedal og Sevland, men også opposisjonspolitikere (Odd Kristian Reme) får sin plass. Likeens Sigval Bergesen d.y. og Rosenberg og alle idrettslagene- ikke bare Viking. Fremstillingen er hele tiden sprøtt opp- i den gamle avholdsby- med morsomme anekdoter, sitater og skjønnlitterære tekster. Nest siste kapittel beskriver med så stor begeistring kulturlivet, Bjergstedvisjonen og Tou-prosjektet og veien frem til europeisk kulturhovedstad at man nesten skulle ønske at verkets tittel var «Oljebyen og kulturbyen»

De siste kapitlene gir en klar og nøktern gjennomgang av de siste års store, prinsipielle debatter om bybane, kyststamvei, interkommunalt samarbeid og kommunesammenslåing. Mange vil sikkert savne foreninger og navn, et personlig lite hjertesukk: Jeg synes Stavanger Kunstforening kunne fått noen flere linjer, og at intendanten, kulturprofilen og kunstneren Roland Lengauer kunne ha vært nevnt.

Til slutt et forslag til byens ordfører Christine Sagen Helgø : La hele verket bli pensum for dagens og morgendagens politikere og byråkrater: Uten at vi kjenner vår historie, kan vi ikke forstå dagens situasjon, og heller ikke løse morgendagens problemer.

Medlemmer i Byhistorisk forening Stavanger 2013

Aadnesen, Bjarne
Aagesen, Una Marlene Haugsgjerd
Aamlid, Helge
Aanestad, Lise-Lotte A.
Aarek, Lillian og Hans Eirik
Aareskjold, Otto
Aarre, Thorleif Kielland
Aasberg, Helene
Aase, Gunnar
Aasland, John A.
Abrahamsen, Olav
Abrahamsen, Åse Lillian
Adriansen, Kristin Kavli
Ager-Hanssen, Bjørg
Andersen, Bjørn
Andersen, Eivind
Andersen, Sidsel
Andersen, Odd Jan
Ankerheim, Brynjulf og Marit Nygaard
Antonius, Anna-Marie
Apeland, Marit og Arne
Aske, Magnor
Askeland, Anne Marie og Richard
Austbø, Anne Tove
Bache, Bjørn
Bakkane, Reidun
Balchen, Borghild
Bang-Andersen, Ellen Hagelsteen og Sveinung
Barstad, Tone Tjensvold
Barstad, Inger Katrine
Barstad, Albert
Barstad, Berit
Bastiansen, Hard Olav
Berentsen, Egil Krag
Berg, Anne Marie Flatheim og
Nils Petter
Berg, Jan Fredrik
Berge, Leif Jan
Berge Ims, Anne Berit
Bergesen, Hilde
Bergesen, Bitten
Bergesen, Helge Ole
Berk, Kirsten Mindestrømmen
Bethuelen, Sigve
Bjelland, Sigrun
Bjerga, John Sigmund
Bjoland Jr, Svein
Bjordal, Elisabeth
Bjørkelund, Bjørg og Henry
Bjørn Kielland Aarre, Trond Nyman Aarre
Bjørtvedt, Helene
Bjørnø, Aase
Bohne, Fredrik
Borgenvik, Norunn
Boyall, John og Rosie
Brekke, Kirsten
Brekklund, Paul Fridtjov
Bringsjord, Finn
Brommeland, Per Inge
Bru, Per Reidar
Bruset, Tone og Olav
Buckle, Ingeborg
Bull-Njaa, Anne-Marie
Burmeister, Liv
Byberg, Liv Slettemoen
Bærheim, Morten og Bente
Bø, Ragnhild
Børresen, Thora
Cappelen Smith, Elisabeth
Carr, Brit Mari
Christiansen, Hans Christian
Christiansen, Jan
Daasvand, Tone
Dagsland, Dagrunn og Ingvar
Dahl, Marianne og Øyvind
Dahl, Espen
Dahl Andersen, Øystein
Dahle, Else Å. og Ole K.
Dahle, Margit
Dambo, Erik
Darby, Wenche
Dimmen, Petter

Dirdal, Bjørn
 Drange, Tore
 Dybvig, Svend
 Egeland, Kjølvs Eivind
 Eide, Hans
 Eikeberg, Håkon
 Eiken, Nina
 Eikill, Edvard
 Ekeland, Fred
 Ellefsen, Pål Meier
 Ellingsen, Astrid
 Elvik, Inger
 Endresen, Bernt Emil
 Endresen, Harald
 Endresen, Helge J
 Endresen, Kjell
 Eriksen, Berith og Egil
 Erland, Magne
 Eskeland, Brit
 Espedal, Aslaug og Ingvald
 Ferdinandsen, Jan
 Fimland, Frode
 Fiskå, Brit og Rolf
 Fiskå, Hildegunn
 Fjeld, Carolyn
 Fjelli, Unn
 Fjermestad, Bjarne
 Fjermestad, Liv
 Fjermestad, Tove og Einar
 Foldnes, Anne Berit
 Folkestad, Randi
 Forgaard, Per S.
 Foss, Per Olav
 Fossan, Bjørn
 Fossan, Trygve
 Fossheim, Anne Marit
 Frafjord, Erlend
 Frafjord, Kristine
 Frafjord, Reidar
 Frantzen, Berit
 Fredriksen, Familien Jan F
 Fredriksen, Kari
 Fuglesten, Aina Irene og Dagfinn
 Fuhr, Odd Bjørn
 Førland, Jostein
 Førland Gjose, Tonny Kristine
 Førstund, Gøril og Kjell-Egil
 Garstad, Anne Marie
 Gilje, Reidun Marie
 Gilje, Inge
 Gitmark, Per Morten Pettersen
 Gjerde, Jan
 Gjerde, Kristin Øye og Thor
 Gjerstad, Karl Olav
 Gjesteland, Torstein
 Gram, Åshild og Per
 Gramstad, John M.
 Grimnes, Elsa og Per Th
 Grov, Christine Katherine
 Grødem, Kari
 Grønning, Karen Norem
 Grøntvedt, Diana
 Grøsvik, Ingvild og Kjell
 Gudbrandsen, Hroar
 Guide Companiet
 Gulliksen, Karsten
 Gundersen, Anne Ingunn
 Haaland, Arvid
 Haaland, Brith og Christoffer
 Haaland, Per Terje
 Haaland, Kåre
 Haarr, Sara Marie
 Haave, Rigmor
 Haavik, Kjell
 Haga, Reidar
 Hagemann, Frederik
 Hagemann, Bodil
 Hall, Erlend Andreas
 Hammarbeck, Linda
 Hamre, Espen
 Hamre, Sigurd D.
 Hamre, Harald
 Hanasand, Hans Barka og Kristine
 Hansen, Bjørg Mossige
 Hansen, Britt Sætre
 Hansen, Hild Sørby og Fredrik
 Hansen, Signe
 Hanssen, Per Olav
 Hauge, Arne C J
 Hauge, Harald
 Hauge, Per
 Hauge, Tor Harald
 Haver, Ragnar
 Haver, Reidun
 Havik, Per
 Hebnes, Toralf Villy
 Heggheim, Anne Marie og Rolf
 Helgevold, Grete
 Helgevold, Åshild
 Helgø, Egil Ingvar
 Helgø, Jan
 Helland, Leif H.

Helle , Beate
 Hellemo, Torolf
 Helliesen, Kari og Knud
 Herabakke, Olav
 Herland, Ingrid
 Hervik, Ingrid
 Hess, Leif B.
 Hestnes, Sveinung
 Hetland, Geir
 Hidle, Gunn og Arne
 Hilde, Henning
 Hjertvik, Harald
 Hocking, Ann
 Hogstad, Jorunn
 Hole, Joar
 Holst, Christian W. og Christine B.
 Holst-Jæger, Vigdis
 Holte, Terje Mortvedt
 Houeland, Gunnar og Berit Grande
 Houeland, Tone og Erling
 Houeland, Tor Richard
 Hovda, Tone
 Hovda, Vigdis
 Hult, Rolf
 Hultgren, Stian Wold
 Hundhammer, Inger Lise
 Hunsbeth, Jan
 Husebø, Arne Kenneth
 Hustoft, Kay
 Hustoft, Olle
 Høigård, Anne
 Høivik, Ivar
 Høyland, Torunn
 Høymer, Trine Lise
 Hågensen, Helge
 Håland, Solfrid og Terje Marton
 Håland, Anne Wenche
 Idsøe, Albert
 Illstad, Olav
 Jacobsen, Trygve
 Jacobsen, Siv C.
 Jakobsen, Helge
 Jarli, Ingunn
 Jensen, Familien Dag
 Jensen, Tore
 Joakimsen, Arne Ø
 Johannesen, Kirsten
 Johannesen, Sverre G
 Johannesen, Bernhard
 Johannesen, Bjørn
 Johannesen, Else Marie
 Johannessen, Kristioffer Buchholz
 Johannessen, Jostein
 Johansen, Tove Juliane
 Johnsen, Bodil Wold og Atle
 Johnsen, John Gunnar
 Johnsen, Svein A.
 Jonassen, Unni Margareth
 Jordal Hannah, 635 Fremont Street
 Jølbo, Ove Otterbech
 Jørgensen, Henny Karin
 Jøssang, Asta
 Jåsund, Elsie
 Kaada, Ester Espedal
 Kaada, Kristine og Mats
 Kaada, Terje
 Kaasen, Oddny
 Kallelid, Ole
 Karlsen, Bjørg
 Karlstrøm, John
 Kauf, Jan Henrik
 Kielbasiewicz, Alicja Karolina
 Kielland, Erling K Sømme
 Kirkhus, Ann Eli
 Kleven, Jørg
 Klovning, Målfrid og Ivar
 Kluge, Thor
 Knivsberg, Johan
 Knudsen, Jan Saxeide
 Knutsen, Helge
 Kolnes, Gro og Kristian
 Kolstad, Marthe og Inger
 Kristensen, Rolf
 Kristensen, Berit
 Kristiansen, Tor K.
 Kristoffersen, Helge
 Krogh, Hilde
 Krogh Lande, Kari
 Kvalvik, Inge
 Kvam, Sverre
 Kverneland, Egil Andreas
 Ladsten, Thom.
 Landsnes, Gro
 Larsen, Anna-Kristin
 Larsen, Svein Egil
 Larsen, Berit Lea og Rune
 Larsen, Mette Fjermestad og Thore
 Lauvnes Hodne, Kari Torunn
 Lavold, Gro
 Lerang, Geir Inge
 Leversen, Axel H
 Lexow, Karin

Lie, Nina
 Lie, Asbjørn
 Lind, Torbjørn og Hans Henrik
 Lindboe, Kaare Inge
 Lippe, Hans Von Der
 Lode, Marit og Magne Thilo
 Lodén, Bertram
 Lyngstad, Sidsel
 Lærdal, Kirsti M
 Løge, Heidi
 Løhre, Monica Svanteson og
 Kjell Petter
 Løvereide, Rigmor Myklebust og Terje
 Madland, Anne Brit
 Magnussen, Geir
 Magnussen, Målfrid
 Malmberg, Åse Marie
 Marcussen, Jan Terje
 Marnburg, Sigvard
 Mathiesen, Håvard Kristian
 Mauritzen, Else og Erik
 Medhus, Asgeir
 Meidell, Jan Erik
 Melberg, Eldbjørg Vaage og Ole
 Meling, Hans-Kristian
 Melkeraaen, Terje
 Midbøe, Finn Otto
 Middelthon, Trygve
 Middelthon, Thomas
 Mikkelsen, Marianne Slåtten
 Mitsem, Pål
 Moe, Bjørg Tysdal
 Moen, Kirsten Sundt og Tønnes Reidar
 Moen, Tarjei
 Molland, Familien Camilla Brodahl
 Mong, Conrad og Reidun
 Monstad, Helge
 Mossige, Kåre og Anna-Jorunn
 Mossige, Svein
 Mugaas, Jorunn
 Muis, Eli Osaland
 Munthe, Marianne Larsen
 Myhre, Lars Andreas
 Myhre, Marit
 Myhre, Morten
 Myrland, Nicolai
 Mæland, Gerd Lovise
 Mæland, Per Marthon
 Møkster, Karin
 Mønnich, May Årsvold
 Nerland, Brit
 Ness, Arild
 Nessler, Ernst Georg
 Nessler, Wilhelm Zetlitz
 Nesvik, Geir Ove
 Nilsen, Magne Arne
 Nilsen, Odd Steinar
 Nilssen, Terje Hodne
 Nilsson, Edle Pauline og Kjell Leif
 Njå, Randi
 Noer, Karin
 Nome, Ulf Harald
 Nomerstad, Hans-Mikal S
 Nordbø, Hanne Brit
 Nybø, Gunnar
 Nygaard, John Magnus
 Næss, Anders Hildeng
 Næss, Hans Christian
 Næss, Hans Eyvind
 Nødland, Lars
 Oftedal, Aud
 Oftedal, Jan
 Ohaka, Familien Madli
 Olaussen, Astrid Bakke
 Olsen, Elise Marie Mæland og Steinar
 Olsen, Eyv
 Olsen, Torhild Skjelbred
 Omdal, Sven Egil
 Ormøy, Torstein
 Osjord, Terese
 Osnes, Nils Bernhard
 Ottesen, Åse
 Ottesen, Ruth Greta
 Paulsen, Svein Henrik
 Pedersen, Harald Sig.
 Pedersen, Jan Viktor
 Pedersen, Jan Olav
 Pedersen, Jenny Marie
 Penzo, Rossano
 Persson, Rolf
 Pettersen, Egil Ansgar
 Pettersen, Erling J.
 Pettersen, Gunvor
 Pettersen, Henning Roland
 Pettersen, Elise Johanne
 Pettersen, Ole Henrik
 Ramsland, Per
 Randulff, Thomas Peter
 Randulff, Kirsten og Bernhard
 Rangnes, Oddrun Strand og Kjell
 Rasmussen, Erik
 Rasmussen, Trond Gisle

Rasmussen, Åse
 Ravn, Unni Tou
 Read, Ingrid
 Ree-Pedersen, Tor Erik
 Rege, Sigmund
 Remseth, Gunn Irene
 Renberg, Elisabeth
 Revheim, Egil I.
 Revheim, Øystein
 Revheim, Øyvind Michael
 Riise, Hans Eivind
 Risa, Ingunn og Olive
 Roaldsø, Svein
 Roalkvam, Gunnar
 Roalkvam, Bjørn Helge
 Roalsø, Frode
 Roan, Ragnvald
 Robberstad, Janken
 Romsøe, Terje
 Ronold, Kåre Audun
 Ropeid, Tor Jan
 Rosnes, Anne Margrete og Sigmund
 Rosnes, Jan Thomas
 Rud, Aksel
 Rugland, Eli og Jan Gunnar
 Rygh, Arvid
 Rødstøl, Ove
 Sagaard, Bjørg
 Salomonsen, Britt Mork Huseth og Ivar
 Salte, Oddbjørn
 Salte, Runar
 Samlingsavdelingen, Universitetsbibl. I Stavanger
 Samuelsen, Bjørn
 Sande, Knut
 Sanstøl, Einar
 Schiøtz, Eli
 Sejersted, Unni Monsen
 Sekse, Tor
 Seldal, Aage
 Seldal, Astrid og Aage K.
 Self, John Charles Self
 Selvig, Anne-Marie og Leiv Inge
 Sikveland, Marianne
 Simonsen, Aslaug og Rolf
 Sjøbu, Ane
 Sjøbu, Liv
 Skaar, Odd Magnar
 Skadberg, Gunnar A
 Skadberg, Rune
 Skadberg, John Egil Bull
 Skavland, Paul
 Skibeli, Kari
 Skjerpe, Hogne
 Skjerve, Astri Gunvor
 Skjong, Synnøve
 Skjæveland, Einar
 Skogen, Linda Bogen og Rune
 Skogstø, Mia Anda og Helge
 Skretting, Liv M.
 Slethei, Siri og Leif Inge
 Sletten, Marion
 Soland, Jostein
 Solem, Arvid
 Solheim, Brenda og Per Jarle
 Songe-Møller, Anna Egaas
 Stang, Mona
 Stangeland, Harvig
 Stangeland, Rune
 Stangeland, Turid og Eyvinn
 Stavanger Byarkiv,
 Stavanger Klima As, V/ Øystein Frafjord
 Stavanger Museum,
 Steen, Per Øyvind
 Steffensen, Gisle
 Stensen, Rita
 Stensland, Janne
 Stenstrøm, Inger
 Stephansen, Elisabet og Henning M.
 Storholm, Grete
 Sund, Bodil
 Sund, Kari T.v. og Lars
 Sundby, Liv Frøydis
 Sundli, Elisabeth
 Sunnanå, Sigmund
 Susort, Holger
 Svanes, Tone
 Svanes, Per Arne
 Svanteson, Frank Gunnar
 Svanteson, Solveig og Thomas
 Svela, Inger og Egil
 Sværen, Sveinung M
 Sægrov, Ellen Ingeborg
 Sæland, Åshild
 Søndena, Bjørn
 Søråas, Bjørn
 Sørensen, Elisabeth B.
 Sørensen, Inge Marie
 Sørhus, Kjell Otto
 Sørås, Helge
 Søyland, Karl-Jan

Tan, Brith
Tesdal, Else Marie
Thorsen, Venke Helene
Thorsnes, Tove
Tjønneland, Kåre A.
Tjøstheim, Elin
Tollefsen, Tone
Torgriksen, Berit
Torkelsen, Per Inge
Torkildsen, Helene M
Torpe, Siggeir
Torstensen, Nordal
Torstrup, Karsten O.
Tuster, Kristian S.
Tvedt, Eivind
Tvedt, Åge Nic.
Tvetene, Henning
Tønnesen, Harald
Tønnesen, Astrid Johanne
Uhlving, Anne Hylland og Sverre
Ullenæs, Kjell
Urda, Grete
Ursin-Smith, Kirsten og Kjell
Vareberg, Eli og Terje
Vass , Berit Gausel
Vasstveit, Liv Kari
Vatne, Helge
Veen, Oddvar Inge
Veen, Tone og Tor Dagfinn
Vestbø, Jorunn Strand
Vihovde, Karl
Vik, Inger-Sigrun Slagstad

Vinje, Ingeborg
Våland Skole,
Waldmann, Torill H. og Sven J.
Walvik, Kåre R.
Wardenær, Odd Petter
Warland, Thore
Wathne, Egil
Wathne, Nina og Leif A.I.
Wathne, Leif H. og Åse
Waula, Jørg Erik
Ween, Marit Mørch og Hallvard
Ween, Åse og Leif
Welde, Margret og Jan
Weltzien, Karina
Werner, Sigrid C.
Wigestrands, Øyvind
Wiig, Helge Emil
Wohl, Hanne
Wold, Eli og Henrik
Wæhler, Jane Ness og Torstein
Yttri, Håkon
Zetterstrøm, Aud
Øgreid, Odd
Ørn, Per og Synnøve
Østbø, Rolf
Østebø, Synnøve
Østerhaug, Reidar Scott
Øvernes Vadla, Anne-Lise
Øvregaard, Henrik
Øxnevad, Anne
Øxnevad, Christian N.
Øye, Lars T.

PROGRAM FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER – 2013

Onsdag 27. februar (årsmøte)

Byvandring/omvisning av *Jostein Soland* med tittel:

«**Rosenkildehuset**»

Sted: Rosenkildehuset på Strandkaaien. Kl. 19:00

Onsdag 20. mars

Foredrag av *Kristin Kavli Adriansen* med tittel:

«**Pionersykepleier/diakonisse/institusjonsbygger og ideolog Elisabeth Fedde**»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19:00

Onsdag 24. april

Foredrag av *Reidar Mykletun* med tittel:

«**Matens betydning for Stavanger**»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19:00

Onsdag 22. mai

Byvandring/omvisning av *Hild Sørby & Live Gram* med tittel:

«**Stavanger domkirke**»

Sted: Utenfor inngang til domkirken. Kl. 19:00

Onsdag 28. august

Omvisning av *Ketil Thu* med tittel:

«**Omvisning i et historisk havnelandskap**»

Byvandring/omvisning: Engøyholmen / Natvigs Minde

Oppmøte: ved Tollboden kl 18:45, tur over med båten «*Hundvåg 1*»

(*må påberegne mer tid enn 1 time*)

Kl. 19:00

Onsdag 25. september

Foredrag av *Mari Rege* med tittel:

«**Kvinner likestilling**»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19:00

Onsdag 30. oktober

Foredrag av *Roger Kvarsvik* med tittel:

«**Ørkenen Sur**»

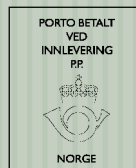
Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19:00

Onsdag 27. november

Foredrag av *Helene Bjørntvedt* med tittel:

«**Stavangerfjord**»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19:00

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2013

Harald Sig. Pedersen

Tlf.: 52 98 57 57 / 908 28 467

E-post: pede7@online.no

pedersen@marstad.net

Hans Eyvind Næss

Tlf.: 51 52 91 34

E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Frederik Hansen

Tlf.: 51 52 63 82

E-post: frederik@fredhans.no

Anne Tove Austbø

Tlf.: 926 64 860

E-post:

anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Henning Hilde

Tlf.: 908 74 492

E-post: henning.hilde@fabricom.no

Sveinung Bang-Andersen

Tlf.: 51 87 04 05

E-post: Sveinung.Bang-Andersen@uis.no

Åshild Sæland

Tlf.: 909 34 474

E-post: asaland@online.no

Rigmor Haave

Tlf.: 995 61 701

E-post: rigmor.haave@lyse.net

Torolv Hellemo

Tlf.: 916 28 818

E-post: Torolv.hellemo@rogfk.no

Karl-Jan Søyland

Tlf.: 415 55 134

E-post: kjs@byen.no

I redaksjonen: Anne Tove Austbø (redaksjonssekretær), Sveinung Bang-Andersen og Harald Sig. Pedersen (ansvarlig redaktør)

www.byhistoriskforening.org

OMEGA TRYKK – STAVANGER

